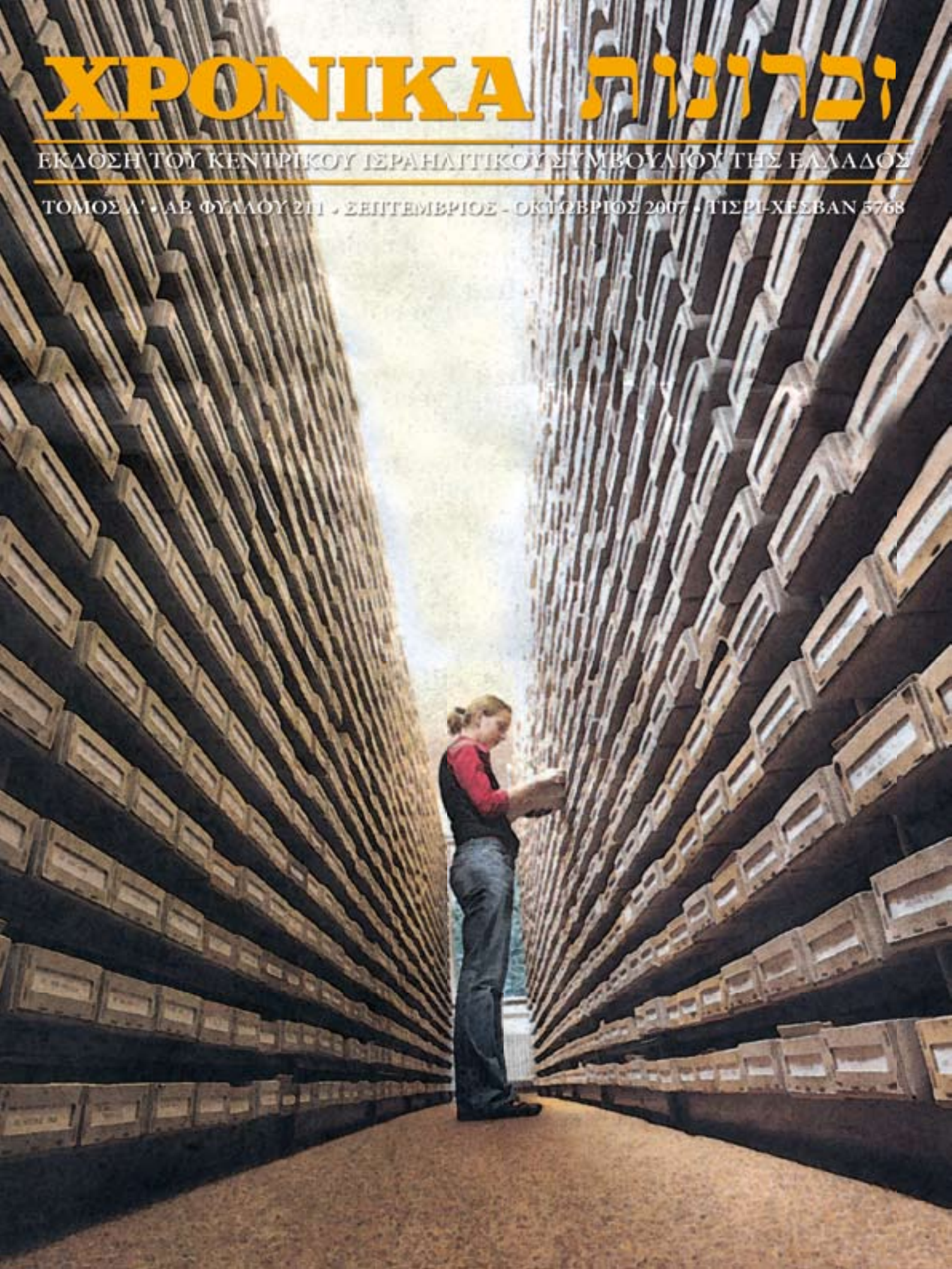

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΓΕΡΑΝΗΓΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ Α' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 211 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2007 • ΤΙΣΡΙ-ΧΕΣΒΑΝ 5768

Η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος

Της Καθηγήτριας ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

ΟΤΑΝ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΧΡΟΝΙΑ, είχα δει την ταινία του Ρομπέρτο Μπενίνι «Η ζωή είναι ωραία», είχα ξαφνιαστεί από αυτό τον ειρωνικό ευφημισμό και, με αφορμή ακριβώς τη θεραπευτική λειτουργία του έργου τέχνης, είχα αναρωτηθεί αν και η ιστορία μπορεί να είναι «ωραία», αν μπορεί δηλαδή να λειτουργεί θεραπευτικά για τα τραύματα του παρελθόντος (βλ. και σχετικό άρθρο, Το Βήμα, 2 Μαΐου 1999). Είναι συνεπώς ικανή η ιστορία να μιλήσει μια γλώσσα παρόμοια με την τέχνη ώστε να θεραπεύσει; Και αλλιώς, θα πρέπει η ιστορία να θέτει ως στόχο της, μεταξύ άλλων, τη θεραπεία;

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ του Ολοκαυτώματος αποτέλεσε εξαρχής ένα ζήτημα ακραία διχαστικό που έχει οδηγήσει στα δικαστήρια αρνητιστές και αντιπάλους, έχει προκαλέσει αποφάσεις κοινοβουλίων και σαφώς υπερβαίνει αμιγώς ιστοριογραφικά και παιδαγωγικά ζητήματα. Στην περίπτωση της έρευνας και της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος, η ιστορική ανάλυση δεν μπορεί να υποκρίνεται ότι είναι στεγανή σε ηθικές και πολιτικές επιλογές, ενώ ακόμη πιο δύσκολο είναι να υιοθετηθεί μια «πολιτικώς ορθή» αφήγηση. Απέναντι στο Ολοκαύτωμα δεν νοείται ουδετερότητα.

ΠΩΣ ΛΟΙΠΟΝ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΤΟ αυτό το ιστορικό γεγονός να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας; Ποιο αφηγηματικό κείμενο, ποιες πηγές, ποια διδακτική μέθοδος θα χρησιμοποιηθούν και ποιοι θα είναι οι στόχοι αυτής της διδασκαλίας; Τα ερωτήματα αυτά δεν είναι πρωτότυπα. Έχουν απασχολήσει

μια εκτεταμένη βιβλιογραφία σε πολλές γλώσσες, αναλυτικά προγράμματα σε όλο τον κόσμο καθώς και ερευνητικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα. Ωστόσο, στη χώρα μας, πρόσφατα μόνο εντοπίζουμε σχετική ερευνητική και εκδοτική δραστηριότητα (αναφέρομαι σε δύο εκδόσεις: Διδάσκοντας για το Ολοκαύτωμα στην Ελλάδα, Πρακτικά Σεμιναρίου για Εκπαιδευτικούς, Αθήνα 19-20 Οκτωβρίου 2006, Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, Αθήνα 2007 και Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο. Ένα εκπαιδευτικό ερευνητικό πρόγραμμα για μαθητές Δημοτικού - Γυμνασίου - Λυκείου, Αθήνα, Ταξιδευτής, 2007, - συγγραφείς οι Γ. Κόκκινος, Μαρία Βλαχού, Βασιλική Σακκά, Ευαγγελία Κουνέλη, Αγγελουρανία Κώστογλου, Στ. Παπαδόπουλος). Στην πραγματικότητα, υπάρχει διπλή άγνοια, της οποίας μάλιστα απουσιάζει η επίγνωση: σε επίπεδο ελληνικής κοινωνίας εν γένει και σε επίπεδο εκπαιδευτικών ειδικότερα. Ως προς την πρώτη διάσταση, μπορούμε εύκολα να διαπιστώσουμε ότι οι Εβραίοι υπήρξαν μια «αόρατη» ομάδα για την ελληνική ιστορία, μαζί με άλλες αλλόθρησκες ή ετερόδοξες ή αλλόγλωσσες μειονότητες. Εντάσσονται λοιπόν σε εκείνες τις εύγλωττες σιωπές των ελληνικών σχολικών βιβλίων, που επιβεβαιώνουν τον ελληνοκεντρισμό, τη φανταστική εικόνα της εθνικής ομοιογένειας, την απουσία από την αφήγηση του συλλογικού παρελθόντος όσων δεν εντάσσονται πλήρως στην ελληνορθόδοξη ταυτότητα. Αφετέρου, νομίζαμε ότι το Ολοκαύτωμα αφορούσε κάποιους «άλλους» απομακρυσμένους στο χώρο, εκτός ελ-

► *Συνέχεια στη σελίδα 18*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Τα γερμανικά αρχεία με πλήρη στοιχεία για το Ολοκαύτωμα στο Μπαντ Άρολσεν.

Οι Εβραίοι στους πολέμους του Ελληνισμού

Από την εφημερίδα «ΕΛΛΑΣ» αναδημοσιεύεται το παρακάτω κείμενο, χωρίς να είναι γνωστή η ημερομηνία της αρχικής δημοσίευσής, όπως, επίσης σε ποιό πόλεμο αναφέρεται (είναι μάλλον προφανές, ότι πρόκειται περί των Βαλκανικών Πολέμων).

Είνε αλήθεια ότι οι Εβραίοι είναι άνθρωποι φιλήσυχοι, άνθρωποι καταγινόμενοι εις το εμπόριον και εις άλλας ησύχους εργασίας. Ο πόλεμός μας αυτός μάς απόδειξε ότι οι Εβραίοι οι πολεμούντες μαζί με τον στρατόν μας απεδείχθησαν και αυτοί παλληκάρια, αληθινοί ήρωες, όπως και οι Χριστιανοί στρατιώται μας.

Πόσους Εβραίους στρατολογούμεν

Επειδή οι Εβραίοι οι διαμένοντες εις την Ελλάδα είναι πολίτες Έλληνες και έχουν όλα τα δικαιώματα και τα καθήκοντα του Έλληνα, στρατολογούνται όπως όλοι μας.

Ούτως τώρα ευρίσκονται υπό τας Ελληνικάς σημαίας 1.200 περίπου Ισραηλίται, κατά τους ακριβεστέρους υπολογισμούς.

Εξ αυτών οι 480 είναι εκ Κερκύρας, όπου, ως γνωστόν, υπάρχει η μεγαλύτερα Εβραϊκή παροικία της προ του πολέμου Ελλάδος. Διότι τώρα έχομεν ακόμη μεγαλύτεραν, -και κατά πολύ μάλιστα, - την της Θεσσαλονίκης.

Οι λοιποί 730 Εβραίοι επίστρατοι εστρατολογήθησαν εις την Άρταν, εις την Θεσσαλία, ως και εις όλα

τα άλλα μέρη της Ελλάδος, διότι πανταχού υπάρχουν Ισραηλίται.

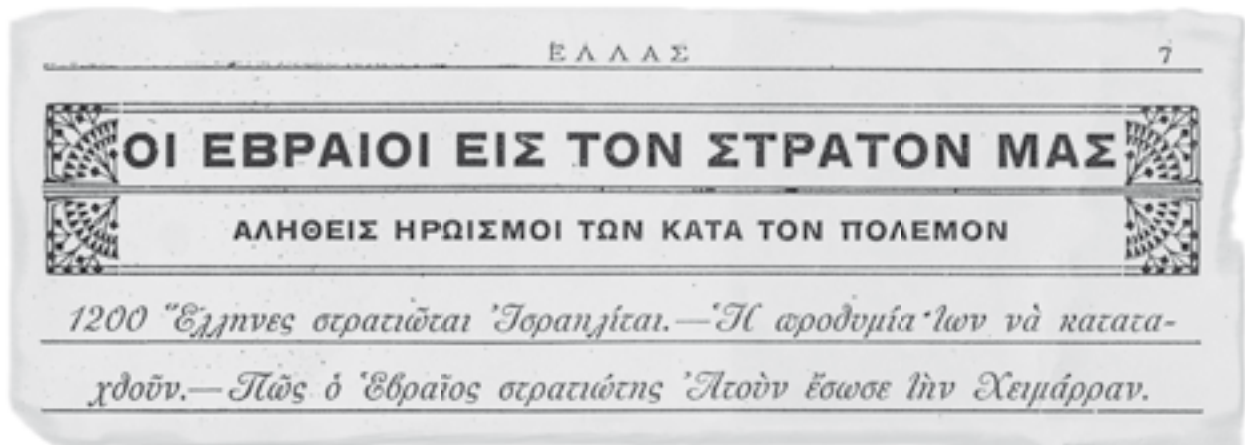
Οι εν Αθήναις Ισραηλίται στρατεύσιμοι, είναι δημόται εις διαφόρους δήμους των επαρχιών και πάντες έσπευσαν να παρουσιασθώσι και να καταταχθώσιν έκαστος εις το σώμα της επαρχίας εις την οποίαν είναι εγγεγραμμένος.

Πώς ήλθον οι Εβραίοι του εξωτερικού

Ο Πρόεδρος της ενταύθα Ισραηλιτικής κοινότητας **κ. Α. Κωνσταντίνης***, έμπορος εκ των καλλιτέρων και νους διπλωματικός, σπουδαίως εργασθείς διά το ζήτημα των Εβραίων της απελευθερωθείσης Θεσσαλονίκης, μάς αφηγήθη λίαν ενδιαφέροντα πράγματα περί των εν Ελλάδι στρατευμένων Ισραηλιτών.

-Όλοι οι Εβραίοι της Ελλάδος, μας είπεν, οι κληθέντες υπό τα όπλα, έσπευσαν από της πρώτης ημέρας να παρουσιασθώσι, να καταταχθώσι και να περιβληθούν την στολήν του Έλληνα στρατιώτου. Και το έπραττον με υπερηφάνειαν και με ενθουσιασμόν. Αλλά μήπως οι Εβραίοι της Ελλάδος δεν είναι Έλληνες;

Αλλά το μάλλον αξιοσημείωτο είναι τούτο. Το ότι οι

Έλληνες Ισραηλίται οι ευρισκόμενοι εις το εξωτερικόν, έσπευσαν τάχιστα να ζητήσουν πληροφορίας από τους προξένους και από τας κοινότητάς των όπως τάχιστα επανέλθουν και τεθούν υπό τας σημαίας της Ελληνικής Πατρίδος. Και ούτως επανήλθον ενθουσιώδεις και αυτοί και πλήρεις χαράς διότι θα υπηρετούν την Πατρίδα! Κανείς δεν εσυλλογίσθη διαφοράν θρησκείας, αλλά όλοι έσπευσαν ν' αγωνισθούν κατά του κοινού εχθρού, των Τούρκων! Ούτω έσπευσαν να επανέλθουν πλείστοι Ισραηλίται της Ελλάδος εργαζόμενοι εις την Αίγυπτον, εις την Αμερικήν και αλλαχού.

Και προσέθηκεν ο κ. Κωνσταντίνης.

- Όπως παρετηρήθη με τους Χριστιανούς στρατευσίμους ότι τώρα προσήλθον με ασυγκρίτως μεγαλυτέραν προθυμίαν παρά κατά το 1897, έτσι παρετηρήθη το αυτό και διά τους Εβραίους. Βλέπετε λοιπόν πως μας συνδέει όλους Χριστιανούς και Εβραίους της Ελλάδος, μία σκέψις, μία απόφασις, ένας κοινός ιερός ενθουσιασμός, μία καρδιά!

Ηρωες και θύματα

Σχετικώς με τους Εβραίους βαθμοφόρους του στρατού μας γνωρίζομεν ότι υπάρχωσιν αρκετοί έφεδροι ανθυπολοχαγοί, μεταξύ των οποίων και ο εκ Κερκύρας ανεπτυγμένος νέος κ. Λέων Μόρδος.

Ηρωτήσαμεν προσέτι τον κ. Κωνσταντίνην περί των φονευθέντων και τραυματισθέντων Εβραίων στρατιωτών και βαθμοφόρων.

Μας απήντησε δε ότι εισέτι δεν υπάρχουν ακριβείς πληροφορίαί. Αλλά θα συγκεντρωθώσι τοιαύται.

Μάλιστα ο κ. Κωνσταντίνης μάς απέδειξε έγγραφον του κ. Νομάρχου διά του οποίου τον ερωτά ως Πρόεδρον της Κοινότητος περί των οικογενειών των θυμάτων του πολέμου Ισραηλιτών, όπως τυχώς και αυτά περιθάλψεως όπως πάσαι αι οικογένειαι των θυμάτων του πολέμου. Αλλά εισέτι δεν συνεκεντρώθησαν σχετικά πληροφορίαί.

- Εν τούτοις οι Εβραίοι επολέμησαν και πολεμώσι γενναίως και φυσικόν είναι να υπάρχουν θύματα. Δύο μάλιστα στρατιώται γνωστοί μου έχω την υποψίαν ότι εφονεύθησαν. Ετέρους δύο επεσκέφθην εδώ νοσηλευομένους εις τα νοσοκομεία κατόπιν τραυμάτων, τα οποία έλαβον εις τας μάχας. Εκτός τούτων ο λοχίας κ. **Φέρρος** εκ Κερκύρας, λαβών μέρος εις τας μάχας της Μακεδονίας ετραυματίσθη εις τα Γιαννιτσα σοβαρώς και ενοσηλεύετο επί 1^{1/2} μήνα περίπου.

Ο ηρωϊσμός του Εβραίου Ατούν

Οραίον επεισόδιον ηρωϊσμού Εβραίου στρατιώτου

συνέβη εις την Χειμάρραν κατ' αυτάς. Μάς το αφηγήθη και αυτό ο κ. Κωνσταντίνης. Έχει δε αυτό ως εξής:

Ένας Εβραίος στρατιώτης εκ Λαρίσσης ονομαζόμενος **Λέας Λαζαρίας Ατούν**, αφού έλαβε μέρος εις την εκστρατείαν της Μακεδονίας, εστάλη μετά του υπό τον Σπυρομήλιον αποσπάσματος εις την Χειμάρραν.

Καταληφθείσης της περιφερείας εκείνης υπό του ημετέρου στρατιωτικού σώματος, ετάχθησαν εις τα άκρα της καταληφθείσης περιφερείας διπλοφρουροί όπως φυλάσσωσι το στρατόν από πάσης εχθρικής επιθέσεως.

Ούτως μίαν νύκτα -κατά τα εξημερώματα της οποίας επρόκειτο να γίνη εχθρική επίθεσις- έτυχεν ο Εβραίος Ατούν να είναι εις εν σημείον μόνιμος διπλοσκοπός. Κατά σύμπτωσιν δε ο πλησίον του κινητός διπλοσκοπός ήτο ολίγον κωφός.

Την νύκτα ο Ατούν ήκουσε μικρόν θρούν εις τους πλησίον θάμνους. Ο κινητός όμως σκοπός, ως κωφός, δεν ήκουε τίποτε!

Έπειτα ο Ατούν ήκουσε λίθον κινούμενον και αντελήφθη μίαν σκιάν πλησιάζουσαν μεταξύ των θάμνων.

Τότε εφώνησε: «Τίς εί». Μη λαβών δε απάντησιν, έρριπεν ένα πυροβολισμόν κατά της σκιάς.

Τούτο εξήγειρε τους στρατοπεδευμένους οίτινες έσπευσαν επί τόπου.

Αλλά πριν πλησιάσουν, επλησίασεν η σκιά τον Ατούν. Ήτο εις πελώριος Τουρκαλβανός, όστις εξαγαγών ρεβόλβερ επυροβόλησε κατά του Ατούν και τον ετραυματίσε. Ο Ατούν έπεσεν αιμόφυρτος τότε. Αλλ' ο Τουρκαλβανός έρριπεν ακόμη 5 βολάς ανεπιτυχώς.

Τέλος έσπευσε δύναμις επί τόπου και συνέλαβε τον Τουρκαλβανόν. Μετακόμισε δε και τον ήρωα τραυματίαν Ατούν.

Επί του Τουρκαλβανού ανεκαλύφθησαν τρεις βόμβαι και πολλά φυσίγγια, με τα οποία ούτος εσκοπέι να δημιουργήση πανικόν εις το Ελληνικόν στρατόπεδον.

Έτσι εσχεδιάζε να καταστρέψη το ηθικόν του στρατού μας διά να ευρεθή εν πανικώ κατά την πρωινήν επίθεσιν. Κατ' αυτόν τον τρόπον ο Ατούν έσωσε κατ' εκείνην την νύκτα τον στρατόν μας από τον πανικόν και την Χειμάρραν!

* *Σημείωσις «Χρονικόν»:* Ο Αβρ. Κωνσταντίνης έζησε από το 1865-1919.

Από τη δράση του Συνταγματάρχη Μ. Φριζή

Επιμέλεια Β. ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗ

Από τα πολλά δημοσιεύματα για τον Συνταγματάρχη Μαρδοχαίο Φριζή, που έπεσε στο πεδίο της μάχης (στις προκεχωρημένες θέσεις του τομέα Πρεμετής), καβάλα στο άλογό του, στις 5 Δεκεμβρίου 1940, σταχυολογώ τα παρακάτω:

✦ **Από το βιβλίο του Στρατηγού Χαρ. Κατσιμήτρου** «Η Ήπειρος Προμαχούσα», Αθήνα 1954. Στη σελίδα 143 και στο κεφάλαιο «Δράσις ηγητόρων» γράφει:

«Ο Συν/ρχης, Φριζής Μαρδοχαίος Διοικητής του αποσπάσματος Αώου, ο άξιος ούτος ηγήτωρ και γενναίος ανήρ, ο μετέπειτα υπέρ πατρίδος πεσών, λαβών την υπ' αρ. 82 της 3 Νοεμβρίου 1940 Διαταγήν της VIII Μεραρχίας εις ην υπήγετο, όπως διέλθει Βορείως του Αώου Ποταμού, έπραξε τούτο μετά παραδειγματικής δραστηριότητος και πρωτοβουλίας και εκινήθη προς Ελεύθερον πλήξας το πλευρόν και τα νώτα του προς ανατολάς κινουμένου εχθρού και απέκοψε την οδόν ανεφοδιασμού αυτού».

✦ **Ο Βρυσσχωρίτης Γιώργος Οικονόμου** στο βιβλίο του «Μνήμες και Μνημόσυνα του '40» στις σελίδες 53 και 54 γράφει:

«Μπήκαμε στην Αλβανία. Ο Φριζής μπορώ να πω βρίσκονταν πάντοτε στη ζώνη επαφής και πάντοτε ορμητικός. «Εμπρός» ήταν το σύνθημά του. Περισσότερο λογάριζε το νικηφόρο αποτέλεσμα κάθε ενέργειας και λιγότερο τυχόν απώλειες. Κι ήλθε έτσι η τραγική στιγμή που «πλήρωσε» αυτό το αγέρωχο, αυτό το παράτολμο...

Πιο κάτω γράφει. Είδαμε σε λίγο τέσσερα (4) βαρεία αεροπλάνα Ιταλικά. Εμείς δεν είχαμε τέτοια. Πλησιάζουν ρίχνοντας βόμβες. Μία απ' αυτές έπεσε δίπλα του όπως ήταν καβάλα στο άλογο και θραύσματα της βόμβας τον έκοψαν σχεδόν στα δύο.

Εκεί κοντά στις παρυφές του χωριού Τερμέστι έγινε ο ενταφιασμός του μετά από δυό (2) ώρες μ' όλες τις τιμές που αναφέρουν οι στρατιωτικοί κανονισμοί.

Εν συνεχεία στη σελίδα 58 γράφει λεπτομερώς τα της σταδιοδρομίας του στο στράτευμα από της κατατάξεώς του μέχρι του θανάτου του. Τέλος σημειώνω και ένα μικρό «επεισόδιο» που δείχνει την πτυχή ακόμη του ήθους του Φριζή.

Χειρουργός γιατρός αποτελείται από την πόρτα της

εκκλησίας του Αγίου Δημητρίου στο Βρυσσχώρι στον αρχίατρο, στην επάνω πλατεία:

Στείλτε μας γάζες και επιδέσμους κ. Αρχίατρε. Χειρουργούμε επειγόντως δύο τραυματίες Ιταλούς αξιωματικούς.

Ο Αρχίατρος: «Ούτε μια γάζα για τα σκυλιά, τους αλήτες».

Ήμουν στο Κοινοτικό γραφείο, που ήταν γραφείο και του Φριζή.

Ακούει ο αείμνηστος ο Φριζής τον αρχίατρο βγαίνει έξω από το Γραφείο, φωνάζει τον αρχίατρο μέσα στο γραφείο. Έφυγα αμέσως από λεπτότητα... και του έκαμε σε επιτακτικό τόνο συστάσεις.

Να κοιτάξεις και τους αιχμαλώτους τραυματίες. Επί λέξει όπως τα άκουσα:

«Τους γέννησε κι αυτούς μάνα, έχουν γυναίκες, αδελφια, παιδιά κ. αρχίατρε».

Τσιμουδιά ο αρχίατρος, χαιρέτησε προσοχή και βγήκε από το γραφείο. Αυτόπτης και αυτόκοος μάρτυς».

✦ **Από το βιβλίο «Πορεία Γενναίων»** του γράφοντος στη σελίδα 143:

«Τελικά μας πήρε μαζί του μέχρι τις 5 Δεκεμβρίου που τον βρήκε ο θάνατος στο Τερμέστι. Άκουγε πως οι στρατιώτες του είχαν «κολλήσει» από την πρώτη στιγμή που παρουσιάστηκε στο Βρυσσώρι «παρτσούκλι». Ο ιταλοφάγος λέγανε, όχι ο Φριζής, του άρεσε όμως γιατί ένοιωθε τους στρατιώτες πολύ βαθειά, όπως ένοιωθαν κι εκείνοι αυτόν.

Και πραγματικά ιταλοφάγος ήταν ο Συν/ρχης Φριζής. Με ωραία στρατηγική που εφήρμοσε το απόσπασμά του μαζί με τμήματα της Μεραρχίας Ιππικού, εγκλωβίστηκαν όχι λίγοι. Εφτακόσιοι (700) Αλπίνι της Τζούλια. Τάγμα ολόκληρο, εκτός των νεκρών και τραυματιών στο Ελεύθερο και παραδόθηκαν αμαχητί. Ήταν άλλος ένας θρίαμβος του Φριζή.

Ο Συν/ρχης Φριζής εμπύχωνε όσο κανένας με την παρουσία του και «Παρέσυρε» τους πάντες μπροστά σαν να πάνε, όχι να παλαιψουν με τον «Χάροντα» αλλά να γλεντήσουν σε πανηγύρι.

Δεν ένοιωθες ότι βρίσκεσαι στο μέτωπο όταν είχες τον Φριζή να «κυβερνά»».

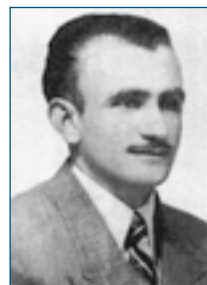
Το χιτλερικό στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας Ebensee - Αυστρίας

Χειμώνας 1943/44: Αρχική φάση οικοδόμησης του στρατοπέδου.
(Αρχειό Μουσείου Έμπενζε)

Από την ιστορία του κρατούμενου ΘΩΜΑ ΒΑΖΑΚΑ

Ο Θωμάς Βαζάκας, κάτοικος Ιωαννίνων, συνελήφθη από τους Γερμανούς τον Φεβρουάριο του 1944, σε ηλικία 29 ετών, μαζί με άλλους πατριώτες, με την κατηγορία ότι τροφοδοτούσε τους αντάρτες ή -κατ' άλλους- ότι περιέθαλπε Εβραίους. Από τα Ιωάννινα τον μετέφεραν διαδοχικά στη Λάρισα κι από εκεί στο στρατόπεδο του Μαουτχάουζεν (αριθμός κρατούμενου 65175). Στη συνέχεια, μετά τις 20 Ιανουαρίου 1945, οδηγήθηκε στο στρατόπεδο κατα-

Ο Θωμάς Βαζάκας

ναγκαστικής εργασίας του Έμπενζε (Ebensee), στην Αυστρία.

Η λειτουργία του στρατοπέδου αυτού άρχισε το Νοέμβριο του 1943, ως υποστρατοπέδου του Μαουτχάουζεν.

Αρχικός στόχος ήταν η κατασκευή υπόγειων τούνελ που θα χρησιμοποιούνταν για την ανάπτυξη στρατιωτικών πυραυλικών συστημάτων της ναζιστικής πολεμικής μηχανής. Αν

και το συγκεκριμένο στρατιωτικό πρόγραμμα δεν συνεχίστηκε λόγω άλλων προτεραιοτήτων, οι υπόγειες σύρα-

Ebensee Concentration Camp					
Name	Comp. Camp	Sex	Age	Place of Birth	
Alitaidakis	Georgios 61062	M	23	Lakia	
Choulis	Astrinos 164820	M	28	Arouski	
Chousas	alertheris 64821	M	24	Arouski	
Chilidas	georges 77744	M	27	Syros	
Asenc	Daniel 140329	M	24	Thessaloniki	
Idalas	Apostolos 64951	M	29	Kalandra-Gandia	
Kandias	Antonios 64810	M	27	Panorama-Iso-Syros	
Techopoulos	Ioannis 70764	M	26	Serrikiol	
Apfialk	Aki 58709	M	47	Athens	
Kalikiis	Frigris 64809	M	28	Athens	
Kaboulakis	Christos 70231	M	25	Iraklion	
Paterakis	Ioanis 65094	M	21	Soko-Gandia	
Varakis	Chiton 65005	M	32	Fournea	
Karatos	Nikolaos 117990	M	32	Thessaloniki	
Vourakis	Konstantinos 66190	M	22	Thessaloniki - Gandia	
Katakis	Nikolaos 64917	M	24	Dimitris-Jerrom	
Tranakis	Joannis 64870	M	48	Agios Vasillios	
Prisoglis	Joannis 64822	M	21	Fournea - Gandia	
Pantoulas	Apostolos 65004	M	34	Joannina	
Katsavakis	Ioannis 64963	M	25	Joannina	
Papadakis	Alexandros 63914	M	35	Aronia-Iso-Syros	
Dikas	Alexandros 64981	M	26	Kappara-Gandia	
Kananoos	Pavlos 6060	M	22	Trikala	
Vidakis	Charakalambos 64777	M	19	Perivolia	
Itzhakis	Mervos 648103	M	19	Perivolia - Kasthyonou	
Papanaris	Michail 72226	M	24	Fournea-Iraklion	
Kavallios	Antonios 58776	M	27	Iraklion-Creta	
Nyombis	Isak 156988	M	25	Joannina	
Tiatrikos	Isak A 177009	M	20	Joannina	
Agas	Daniel 65114	M		Thessaloniki	
Agas	Salomon 136994	M	36	Joannina	
Agas	Jadik 177221	M	19	Joannina	
Taitos	Israel 137212	M	30	Joannina	
Chiangoulad	Christos 64895	M	25	Joannina	
Cherakis	Dimitrios 64852	M	31	Pallouri-Chakid.	
Georgiades	Antonios 64896	M	22	Lavali	
Ugar	Yappo 179255	M	23	Thessaloniki	
Kasa	Ioannis 121078	M	29	Thessaloniki	
Kasa	Ioannis 120627	M	31	Thessaloniki	
Varos	Joseph 117882	M	23	Thessaloniki	
Baidago	Jacob 120758	M	24	Thessaloniki	
Demantreas	Daniel 119440	M	22	Thessaloniki	
Vahel	Salomon 120926	M	23	Thessaloniki	
Alexandris	Nikolaos 64863	M	43	Athens	
Georgiades	Ioannis 121078	M	29	Thessaloniki	
Kasa	Ioannis 120627	M	31	Thessaloniki	
Nyombis	Isak 156988	M	25	Joannina	
Vassalos	Georges 70764	M	26	Serrikiol	
Kaphalis	Ioannis 65055	M	26	Trezena-Iso-Syros	
Vassak	Thomas 65114	M	24	Joannina	
Nagron	Isak 120620	M	37	Ioannina	
Levy	Isak 120620	M	37	Ioannina	

Name	Comp. Camp	Sex	Age	Place of Birth	Date of Birth	M. No.
Skatas George	37744	M	27	Syros	17-4-45	
Asenc Daniel	140329	M	24	Thessaloniki	17-4-45	
Idalos Apostolos	64951	M	29	Kalandra - Gandia	17-4-45	
Kandias Antonios	64810	M	27	Panorama - Iso-Syros	17-4-45	
Techopoulos Ioannis	70764	M	26	Serrikiol	17-4-45	
Apfialk Daniel	58709	M	47	Athens	17-4-45	
Kalikiis Frigris	64809	M	28	Athens	17-4-45	
Kaboulakis Christos	70231	M	25	Iraklion	17-4-45	
Paterakis Ioanis	65094	M	21	Soko - Gandia	17-4-45	
Varakis Ioanis	65005	M	32	Fournea	17-4-45	
Karatos Nikolaos	117990	M	32	Thessaloniki	17-4-45	
Vourakis Konstantinos	66190	M	22	Thessaloniki - Gandia	17-4-45	
Katakis Nikolaos	64917	M	24	Dimitris-Jerrom	17-4-45	
Tranakis Ioannis	64870	M	48	Agios Vasillios	17-4-45	
Prisoglis Ioannis	64822	M	21	Fournea - Gandia	17-4-45	
Pantoulas Apostolos	65004	M	34	Joannina	17-4-45	
Katsavakis Ioannis	64963	M	25	Joannina	17-4-45	
Papadakis Alexandros	63914	M	35	Aronia-Iso-Syros	17-4-45	
Dikas Alexandros	64981	M	26	Kappara-Gandia	17-4-45	
Kananoos Pavlos	6060	M	22	Trikala	17-4-45	
Vidakis Charakalambos	64777	M	19	Perivolia	17-4-45	
Itzhakis Mervos	648103	M	19	Perivolia - Kasthyonou	17-4-45	
Papanaris Michail	72226	M	24	Fournea-Iraklion	17-4-45	
Kavallios Antonios	58776	M	27	Iraklion-Creta	17-4-45	
Nyombis Isak	156988	M	25	Joannina	17-4-45	
Tiatrikos Isak A	177009	M	20	Joannina	17-4-45	
Agas Daniel	65114	M		Thessaloniki	17-4-45	
Agas Salomon	136994	M	36	Joannina	17-4-45	
Agas Jadik	177221	M	19	Joannina	17-4-45	
Taitos Israel	137212	M	30	Joannina	17-4-45	
Chiangoulad Christos	64895	M	25	Joannina	17-4-45	
Cherakis Dimitrios	64852	M	31	Pallouri-Chakid.	17-4-45	
Georgiades Antonios	64896	M	22	Lavali	17-4-45	
Ugar Yappo	179255	M	23	Thessaloniki	17-4-45	
Kasa Ioannis	121078	M	29	Thessaloniki	17-4-45	
Kasa Ioannis	120627	M	31	Thessaloniki	17-4-45	
Varos Joseph	117882	M	23	Thessaloniki	17-4-45	
Baidago Jacob	120758	M	24	Thessaloniki	17-4-45	
Demantreas Daniel	119440	M	22	Thessaloniki	17-4-45	
Vahel Salomon	120926	M	23	Thessaloniki	17-4-45	
Alexandris Nikolaos	64863	M	43	Athens	17-4-45	
Georgiades Ioannis	121078	M	29	Thessaloniki	17-4-45	
Kasa Ioannis	120627	M	31	Thessaloniki	17-4-45	
Nyombis Isak	156988	M	25	Joannina	17-4-45	
Vassalos Georges	70764	M	26	Serrikiol	17-4-45	
Kaphalis Ioannis	65055	M	26	Trezena-Iso-Syros	17-4-45	
Vassak Ioannis	65114	M	24	Joannina	17-4-45	
Nagron Isak	120620	M	37	Ioannina	17-4-45	
Levy Isak	120620	M	37	Ioannina	17-4-45	

7 Μαΐου 1945: Από την απελευθέρωση του Έμπενζε. Επιζώντες του στρατοπέδου μεταφέρουν τα πτώματα των συντρόφων τους. (Αρχείο Μουσείου Ολοκαυτώματος Η.Π.Α.)

γες, για την κατασκευή των οποίων χιλιάδες κρατούμενοι έχασαν τη ζωή τους, χρησιμοποιήθηκαν για την παραγωγή καυσίμων και μηχανικών τμημάτων τεθωρακισμένων οχημάτων.

Πάνω από 7,5 χιλ. υπόγειων εγκαταστάσεων χτίστηκαν στους 16 μήνες λειτουργίας του στρατοπέδου αυτού. Στα αρχεία του στρατοπέδου παρουσιάζονται καταχωρημένοι 27.278 κρατούμενοι από την Πολωνία, τη Ρωσία, την Ουγγαρία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ιταλία, τη Γιουγκοσλαβία, την Ελλάδα και την Τσεχοσλοβακία. Οι Εβραίοι αποτελούσαν το 30% των κρατουμένων στο Έμπενζε, καθώς κατά την περίοδο εκείνη η μαζική και άμεση εξόντωσή τους στους θαλάμους αερίων βρισκόταν στο απόγειο της αποδοτικότητάς της. Οι εργάτες (οι πιο εύρωστοι κρατούμενοι) έφταναν στο Έμπενζε από το Μαουτχάουζεν και άλλα γειτονικά στρατόπεδα. Εργάζονταν σε πολύωρες βάρδιες, επί 24ώρου βάσης, με ελάχιστη τροφή και -για τους πρώτους τουλάχιστον μήνες λειτουργίας του στρατοπέδου- χωρίς καταλύματα (!). Μέχρι να κτιστούν οι παράγκες με τα ξύλινα καταλύματα οι εργάτες κοιμόντουσαν σε μια αποθήκη ή και μέσα στα τούνελ που οι ίδιοι έσκαβαν. Όταν η αποδοτικότητα των σκλάβων εργατών «έπεφτε», επιστρέφονταν πίσω στο Μαουτχάουζεν και αντικαθίσταντο από νέο δυναμικό. Τα συνεχώς αυξανόμενα ποσοστά θανάτων κατά την καταναγκαστική εργασία στο Έμπενζε δεν ήταν πρόβλημα για τη ναζιστική Γερμανία: αρχικά τα πτώματα μεταφέρονταν στο Μαουτχάουζεν για αποτέφρωση, στη συνέχεια, από τον Ιούλιο του 1944, το Έμπενζε απέκτησε το δικό του κρεματόριο και όταν αυτό δεν επαρκούσε χρησιμοποιούνταν και δύο λάκκοι για τη μαζική ταφή των πτωμάτων.

Στο Έμπενζε έχασαν τη ζωή τους 8.200 περίπου κρατούμενοι. Το στρατόπεδο απελευθερώθηκε τον

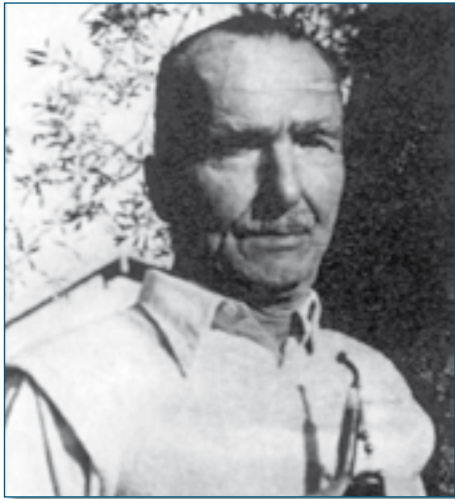
Μάιο του 1945 από τα Αμερικανικά Συμμαχικά Στρατεύματα.

Τα παρακάτω στοιχεία συγκέντρωσε ο γιος του Θωμά Βαζάκα, Παναγιώτης Βαζάκας, ύστερα από μαρτυρία του πατέρα του. Ο Π. Βαζάκας επισκέφθηκε ο ίδιος, το 2004, τους χώρους του στρατοπέδου- που σήμερα λειτουργεί ως μουσείο- μετέφερε δε τις εντυπώσεις του στον Αλέκο Ράπτη (εφημερίδα των Ιωαννίνων «Ηπειρωτικός Αγών», 30.5.2007), σε δημοσίευμα για τους Γιαννιώτες αντιστασιακούς κρατούμενους στα ναζιστικά στρατόπεδα.

Κατάσταση Ελλήνων Εβραίων κρατουμένων στο Ebensee

Στην κατάσταση των Ελλήνων κρατουμένων στο στρατόπεδο Ebensee, που δόθηκε στον κ. Παν. Βαζάκα από το Μουσείο του στρατοπέδου (φωτογραφία στην προηγούμενη σελίδα), περιλαμβάνονται οι παρακάτω Έλληνες Εβραίοι:

Όνοματεπώνυμο	Αριθμ. Κρατουμένου στο στρατόπεδο	Φύλο	Ηλικία	Τόπος γεννήσεως
Ασσέο Δανιέλ	148529	Α	24	Θεσσαλονίκη
Μιγιωνής Ισάκ	136988	Α	25	Ιωάννινα
Πιτσιρίλος Ισάκ	137089	Α	20	Ιωάννινα
Μάτσας Σαλομών	136994	Α	36	Ιωάννινα
Μάτσας Σαντίκ	137321	Α	19	Ιωάννινα
Τσίτος Ισραέλ	137212	Α	30	Ιωάννινα
Μάνο Πέππο	119055	Α	25	Θεσσαλονίκη
Μάσσα Σλομόν	121078	Α	29	Θεσσαλονίκη
Κοέν Λέων	120627	Α	31	Θεσσαλονίκη
Βάρσο Ζοζέφ	117882	Α	33	Θεσσαλονίκη
Χαντάγιο Ιακώβ	120358	Α	34	Θεσσαλονίκη
Μπεναμίας Δανιέλ	119540	Α	22	Θεσσαλονίκη
Βαχιέλ Σαλομών	120896	Α	22	Θεσσαλονίκη
Μπενβενίστε Σαμουέλ	118560	Α	40	Θεσσαλονίκη
Τιάνο Μωύς	121779	Α	32	Θεσσαλονίκη
Ναγκρόμ Χαΐμ	119113	Α	18	Ξάνθη
Ισχακή Δαβίδ	135817	Α	29	Ιωάννινα
Ισχακή Δανιέλ	136815	Α	20	Ιωάννινα
Ζαϊκάρ Ιωσήφ	118244	Α	21	Αρτα
Τσελεμπής Χαΐμ	124394	Α	30	Θεσσαλονίκη
Ματαλών Ιωσήφ	119064	Α	23	Θεσσαλονίκη
Λεβή Ναχαμά	119002	Α	18	Θεσσαλονίκη
Εσφόρμες Μαρσέλ	119673	Α	20	Θεσσαλονίκη
Σεφίχά Σαλομών	119264	Α	41	Θεσσαλονίκη
Βεννή Οβαδία	118867	Α	23	Θεσσαλονίκη
Κούλιας Ιωσήφ	121557	Α	24	Αρτα
Λεβή Μωϋσής	119788	Α	29	Ιωάννινα
...ττας Αλμπέρ	119788	Α	28	Θεσσαλονίκη
Πέρες Ισραέλ	121721	Α	15	Κέρκυρα
Μπίτνερ Δαβίδ	84434	Α	30	Θεσσαλονίκη
Γκερσόν Αρών	131557	Α	19	Θεσσαλονίκη

Καζαντζάκης - Μπεναρόγια: μία συνάντηση

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΔΟΥΚΑΡΗ

Σε άρθρο του στις Τομές (1977, αναδημοσίευση Βιβλιοθήκη Ελευθεροτυπίας, 27.7.2007), ο ποιητής Δημήτρης Δούκαρης (1925-1981) θυμάται, μεταξύ άλλων:

«Τον περιμέναμε ένα απόγευμα στο σπίτι του Άγγελου Προκοπίου, στο Μετσ. Ένα καλοκαιρινό απόγευμα του 1945. Δεν ήταν βέβαια Σάββατο, δεν ήταν μια μεγάλη μέρα [...] Δεν ήξερα για ποιο συγκεκριμένο λόγο μάς είχε καλέσει ο Προκοπίου. Για μένα ήταν αρκετό που είχε πει: «Θα έρθει ο Καζαντζάκης». Τον περιμέναμε λοιπόν οι τότε φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής Γρηγόρης Κωνσταντινόπουλος και Μαρίκα Λαμπρινού, ο δημοσιογράφος Τέρπος Πηλείδης, τα αδέρφια Νίκος και Φαίδων Μόρφης και, ίσως, κανένας άλλος ακόμη που ξεχνώ αυτή τη στιγμή.

Ο Άγγελος Προκοπίου, ευφυής, πραγματιστής, αμοραλιστής και, για ένα διάστημα εκείνον τον καιρό, «σοσιαλιστής», δεν άργησε να μας κάνει μια σύντομη εισαγωγή στο θέμα που τον απασχολούσε. Τον βοήθησε η πραγματικά σεβάσμια παρουσία του παλαίμαχου συνδικαλιστή, από τη Θεσσαλονίκη, Αβραάμ Μπεναρόγια*. Μόλις είχε δημιουργηθεί, με πρωτοβουλία του —όπως πιστεύω— η μικρή ανεξάρτητη ομάδα «Σοσιαλιστική Εργατική Ένωση», που αμέσως ενσωμάτωσε λίγους παλαίμαχους της Αριστεράς που είχαν μείνει έξω από το Ε.Α.Μ., για διά-

φορους λόγους. Ανάμεσά τους ο Μπεναρόγια, ο Ν. Πουλιόπουλος και λίγοι ακόμη. Με πρόεδρο τον Καζαντζάκη και γραμματέα τον Άγγελο Προκοπίου, το νεοφανές «σοσιαλιστικό κόμμα» ζητούσε να κάνει αισθητή την παρουσία του στον τότε τραυματισμένο χώρο της Αριστεράς (θέλω να πω: «στον από τότε»). Ζητούσε ακόμη από μας ο Προκοπίου να τον βοηθήσουμε να παρουσιάσει έναν όμιλο νεολαίας του κόμματος. Αυτός ήταν και ο λόγος που μας κάλεσε. Και περιμέναμε τον Καζαντζάκη.

«Ο Θεός μαζί σας», είπε μόλις πέρασε το κατώφλι και κάθησε ανάμεσα στον Μπεναρόγια και τον Προκοπίου. Το είπε μ' έναν ιδιαίτερο, θά 'λεγα συνθηματικό, τονισμό αυτό το «ο Θεός μαζί σας», για να καταλάβομε. Για να μη χρειαστεί να μας πει αυτό που κάποτε έγραψε στην Έλλη Αλεξίου: «Και ξέρεις ποιο Θεό εννοώ». Εμείς ξέραμε, ήταν περιττές οι επεξηγήσεις. Ψηλός, ξερακιανός, μαζεμένος, λιγομίλητος, μ' ένα μεγάλο δαχτυλίδι στο χέρι. Θαρρείς πως ερχόταν από έναν κόσμο διαφορετικό και πως, από κάποιο περίεργο λάθος, δεν έφτασε ποτέ στη συγκέντρωση του Προκοπίου. Θυμάμαι πως είπε λίγες επαινετικές λέξεις για τον Μπεναρόγια και...».

** Ο Αβραάμ Μπεναρόγια (1887-1973), Θεσσαλονικιός, υπήρξε ο πρωτοπόρος σοσιαλιστής ηγέτης του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα αρχικά για τους Εβραίους εργάτες και στη συνέχεια για το σύνολο της εργατικής τάξης.*

Τα Γιαννιώτικα Εβραϊκά τραγούδια

Ένα μπαχτινικό άκουσμα

Του ΣΑΜΠΕΤΑΙ ΜΑΤΣΑ

1 Ένα Τραγούδι που δεν ακούγεται πια:

*Κίνα γλώσσα να μιλήσεις
θάματα να μολογήσεις¹*

Γιαννιώτικο τραγούδι σε ελληνική λαλιά. Τραγούδι της εβραϊκής κοινότητας των Ρωμανιωτών για τη γιορτή του Πουρίμ, σε ανάμνηση της Εσθήρ που έσωσε τον λαό από τον αφανισμό.

Είναι ελληνικό το δημοτικό αυτό τραγούδι; Είναι εβραϊκό; Μήπως κάποιος αλλόκοτος Dybbuk², κατά τον εβραϊκό θρύλο, η ψυχή ενός άλλου, ενός περιπλανώμενου Ιουδαίου, ήρθε και κατοίκησε το άλλο σώμα της ελληνικής γλώσσας, λαλώντας κι αντιλαλώντας μέσα της σε ηπειρώτικο ρυθμό;

Ή μήπως είναι η ίδια η ελληνική γλώσσα που στη ζωντανή ανάπτυξή της, στον «ωκεανό της ετερογλωσσίας» της -καταπώς θά 'λεγε ο Μιχαήλ Μπαχτίν- κάνει ν' αναδυθεί στα κύματά της ανάμεσα, κάνει να ξεχωρίσει μέσα στη βουή τους και η παράδοξη φωνή των Εβραίων; Φωνή που αναδιπλασιάζεται, ηχώ που σβήνει και δυναμώνει και χάνεται πάλι, ο λόγος του Άλλου στη γλώσσα του Άλλου³...

*Κίνα γλώσσα να μιλήσεις
θάματα να μολογήσεις*

Ποιά γλώσσα; Ποιού η γλώσσα; Ποιός μιλάει στη γλώσσα; Ποιός καλεί τη γλώσσα να μιλήσει; Σε ποιόν απαντάει η γλώσσα; Γιατί η απάντηση στο κάλεσμα του Άλλου να ομολογεί θαύματα;

Ποιά θαύματα; Το θαύμα της σωτηρίας του λαού από τον αφανισμό; Ή τα θαύματα της ίδιας της γλώσσας; Κι αν το πρώτο, η σωτηρία, και το δεύτερο, η γλώσσα, είναι φανερώσεις του ίδιου θαύματος;

Μα ποιός μπορεί ν' απαντήσει σ' ένα τραγούδι που δεν ακούγεται πια; Και το τραγούδι αυτό, είναι γνωστό, δεν ξανακούστηκε μετά το Άουσβιτς. Χάθηκε μαζί με τη γιαννιώτικη εβραϊκή κοινότητα, μαζί με τα εκατομμύρια,

μαζί με την ίδια την Εσθήρ στα κρεματόρια.

Κι όμως, από κει, από τον τόπο του Ανείπωτου, έρχεται η άηχη ηχώ, η ανεκλάλητη λαλιά:

*Κίνα γλώσσα να μιλήσεις
θάματα να μολογήσεις
κοιμισμένους να ξυπνήσεις
με κρασί να τους μεθύσεις.*

2 Λίγα χρόνια μετά την Καταστροφή, ανάμεσα στα ερείπια και τους ίσκιους νεκρών και επιζώντων ο Ιωσήφ Μάτσας μάζεψε κάποια λαμπρά συντρίμια της τοπικής λαϊκής παράδοσης.

Βρήκε μια χειρόγραφη συλλογή, απομεινάρια της βιβλιοθήκης της Συναγωγής, με σαρανταπέντε λαϊκά άσματα, που τα τραγουδούσαν τους τελευταίους αιώνες οι Εβραίοι της Ηπείρου μαζί με τα καθαυτό ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Τα τραγούδια ήταν σε ελληνική γλώσσα, στο γιαννιώτικο ιδίωμα, με κάποιες προσμειξεις τουρκικών λέξεων, με εξελληνισμένες εβραϊκές λέξεις ή και εβραϊσμούς στη δόμηση της φράσης. Αν και ελληνικά στη γλώσσα, στο χειρόγραφο είχαν καταγραφεί σε εβραϊκή γραφή -κι όχι για λόγους άγνοιας της ελληνικής αλφαβήτου και γραφής. Η ελληνική λαλιά, χαραγμένη στο εβραϊκό γράμμα, εγκαθιστούσε μια μυστηριακή σχέση συγκατοίκησης ανάμεσα στη βιβλική παράδοση της Γραφής και στο «ωραιότερο τέκνο του Ιάφεθ», όπως ονόμαζε το Ταλμούδ την ελληνική γλώσσα.⁴

Ο Ιωσήφ Μάτσας ανέγνωσε τους εβραϊκούς χαρακτήρες, μετέγραψε σε ελληνική γραφή δεκαπέντε από τα σαρανταπέντε τραγούδια και τα δημοσίευσε σε μια μικρή αλλά πολύτιμη έκδοση της Ηπειρωτικής Εστίας, στα Γιάννινα το 1953: είναι τα *Γιαννιώτικα Εβραϊκά Τραγούδια*.

Τα χώρισε σε τρεις ενότητες.

Η πρώτη θεωρείται και η παλαιότε-

ρη. Πρότυπό της παίρνει τα έργα της Χρυσής Εποχής των Εβραίων του Μεσαίωνα:

- τον Σλομό Ίμπν Γκαμπιρόλ (τον Αβι-σεμπρών του Θωμά του Ακινάτη), τον περίφημο ριζοσπαστικό αριστοτελιστή και μυστικό ποιητή.
- τον σοφό Ίμπν Εζρά
- τον μεγάλο ποιητή Γιεουντά Αλεβή.

Το πρότυπο είναι εβραϊκό, *λόγιο* και μάλιστα υψηλότατης πνευματικής στάθμης. Μεταπλάθεται, όμως, στη *λαϊκή* γλώσσα του συγκαιρινού ελληνικού δημοτικού τραγουδιού.

Η δεύτερη ενότητα τραγουδιών της συλλογής αποτελείται από δίστιχα που ακολουθούν την τεχνική μιας καθαρής τοπικής, γιαννιώτικης στιχουργικής: είναι *στιχοπλάκια*, και μάλιστα από τα πιο έξοχα του γιαννιώτικου είδους.

Την τρίτη ενότητα τη συνθέτουν δυο μεικτά, δίγλωσσα ελληνοεβραϊκά τραγούδια. Είναι δίστιχα με τον έναν στίχο στα εβραϊκά και τον επόμενο στα ελληνικά να ενώνονται στο κοινό μέτρο και την ομοιοκαταληξία. Αίφνης, το εξής θαυμάσιο:

Refuéni oshiéni vethiten taavathi

[Πασέ με, σώσε με και τον πόθο εκπλήρωσέ μου]

Δώσε τόπο στην ψυχή μου να μπορέσει να σταθεί⁵

Την ίδια εποχή διάπλασης του δημοτικού τραγουδιού στα Βαλκάνια με την πανσπερμία των λαών έχουμε ανάλογα δίγλωσσα πολυφωνικά υβρίδια.

Λόγου χάρη, υπάρχουν ελληνοτουρκικά δίστιχα, όπως το παρακάτω του Καστελλορίζου:

Στο παραθύριν κάθεσαι

μπέν ντουβαρντάν πακκάριμ

[εγώ απ' τον τοίχο βλέπω]

να σε μιλήσω ήθελα

ανά σενίν κορκάριμ

[από τη μάνα σου φοβάμαι]⁶

Ή ελληνοαρβανίτικα τραγούδια, όπως το εξής της Καρύστου:

Αχ! εμένα δε με μέλλει
πώς αγαπάς αλλού
φοβούμαι μη σου πάρουν
τη γνώμη και το νού
Μοί τύ εγκρένα ί ντέπιπ
κού γιέστε (κ)άκιε μόν
Εδέ νάνι τσέ έρδε
μέ μπλιόβε γκύν λιότε
[Αχ! θαλασσοφαγωμένη
πού ήσουν τόσα χρόνια;
και τώρα που ήρθες
μου γέμισες τον κόρφο δάκρυα!]

Τα δίγλωσσα τραγούδια εκδηλώνουν σαφώς την *πολυγλωσσία*, με την έννοια που δίνει στον όρο ο Μπαχτίν, τη συνύπαρξη πολλών διαφορετικών εθνικών γλωσσών σε μεταβατικές εποχές (ο Ρώσος θεωρητικός αναφέρεται στη ρωμαϊκή αρχαιότητα και την Αναγέννηση) κι όπου, στα πνευματικά δημιουργήματα, έρχεται η λέξη της μιάς γλώσσας να φωτίσει το λόγο της άλλης.

Αλλά τα τραγούδια αυτά -και η περίπτωση των γιαννιώτικων εβραϊκών τραγουδιών είναι χαρακτηριστική- δεν περιορίζονται στο να βάζουν πλάι πλάι, σε εξωτερική σχέση, δύο διαφορετικά γλωσσικά συστήματα. *Εσωτερικεύουν* την ετερότητα μέσα στην κάθε γλώσσα, αποκαλύπτοντας, πέρα από την πολυγλωσσία (*mnogoyazychie*, στη ρωσική ορολογία του Μπαχτίν), την ετερογλωσσία (*raznoyazychie* στα ρωσικά), τις δυναμικές σχέσεις ετερότητας στο εσωτερικό μιας και μόνο γλώσσας.

Η ετερογλωσσία είναι η έννοια - κλειδί στη στρατηγική μας: Θα επιχειρήσουμε ένα μπαχτινικό άκουσμα των γιαννιώτικων εβραϊκών τραγουδιών.

3. Ο Μπαχτίν και η σχολή του, ιδιαίτερα ο Βολοσίνοφ⁸ κι ο Μεντβιέντεφ, άνοιξαν νέους πρωτόφαντους ορίζοντες στο στοχασμό πάνω στη γλώσσα, την τέχνη του Λόγου, την κουλτούρα, την Ιστορία. Παρά το διωγμό του σταλινισμού και τις στρεβλώσεις όψιμων «θαυμαστών» στη Δύση, η σχολή του Μπαχτίν δίνει δημιουργική ώθηση στο μαρξισμό προς ανεξερεύνητες κατευθύνσεις.

Ασκώντας οξύτατη και διεισδυτική κριτική τόσο στον ψυχολογικό υποκειμενισμό όσο και στον αφηρημένο αντικειμενισμό του Saussure και

της στρουκτουραλιστικής γλωσσολογίας, ο Μπαχτίν έδειξε ότι η γλώσσα δεν είναι ούτε μονόλογος μιας ατομικής ψυχής ούτε ένα στατικό σύστημα αφηρημένων γλωσσικών μορφών και κανόνων. Είναι ένα δυναμικό πεδίο γλωσσικών αλληλεπιδράσεων, ανοικτό σε όλες τις διαστάσεις της Ιστορίας, ένας κόσμος γεμάτος ζωή και εκπλήξεις, όπου δρουν και συγκρούονται διαρκώς αντίθετες δυνάμεις, κεντρομόλες και φυγόκεντρες.

Οι κεντρομόλες δυνάμεις της γλωσσικής ζωής τείνουν στην ενοποίηση - συγκεντροποίησή της σε ένα ενιαίο σύστημα, μια «επίσημη» γλώσσα. Η κυρίαρχη τάξη κάθε ιστορικής εποχής επιχειρεί να διαφεντέψει αυτές τις δυνάμεις και να επιβάλει το μονόλογό της, τη μονογλωσσία (*odnoyazychie*) στην κοινωνία.

Οι δυνάμεις, όμως, της γλωσσικής ενοποίησης-συγκεντροποίησης διαρκώς προσκρούουν, συγκρούονται με τις «πραγματικότητες της ετερογλωσσίας»⁹ - τις φυγόκεντρες τάσεις της ζωής της γλώσσας.

Η ετερογλωσσία δεν είναι απλώς η εσωτερική ετερογένεια μιας γλώσσας. Αφορά όχι μόνον εσωτερικές διαφορές αλλά *αντιφάσεις*, «κοινωνικοϊδεολογικές αντιφάσεις» κατά την έκφραση του Μπαχτίν.¹⁰ Είναι έκφραση ανταγωνιστικών κοινωνικών δυνάμεων, αντίθετων «γλωσσικών συνειδήσεων», κοινωνικών γλωσσών με διαφορετική ή και αντίθετη «θεώρηση του κόσμου».¹¹

Με τα λόγια του ίδιου του Μπαχτίν, η ετερογλωσσία «αντιπροσωπεύει τη συνύπαρξη κοινωνικοϊδεολογικών αντιφάσεων ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, ανάμεσα σε διαφορετικές εποχές του παρελθόντος, ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικοϊδεολογικές ομάδες του παρόντος, ανάμεσα σε τάσεις, σχολές, κύκλους, κ.λπ. που παίρνουν σωματική μορφή. Αυτές οι γλώσσες της ετερογλωσσίας αλληλοτέμνονται ποικιλοτρόπως, σχηματίζοντας νέες κοινωνικά τυποποιημένες γλώσσες».¹²

Η σύγκρουση ανάμεσα στις κεντρομόλες και τις φυγόκεντρες δυνάμεις μιας και μόνο γλώσσας κορυφώνεται στη μετάβαση από τους προκαπιταλιστικούς κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς στη νεωτερική αστική κοινωνία.

Ο Μπαχτίν παίρνει και αναλύει αριστουργηματικά το παράδειγμα του «πολυφωνικού» και «ετερόγλωσσου» μυθιστορήματος του Ντοστογιέφσκι.¹³

Ο Μπαχτίν, βέβαια, απολυτοποιεί το μυθιστόρημα σαν τον προνομιούχο χώρο της ετερογλωσσίας στη λογοτεχνία και λαθεμένα υπερτονίζει την «κεντρομόλα» τάση του ποιητικού λόγου προς τη μονογλωσσία, μια ενιαία και υψηλή γλώσσα.

Μπορούμε να δούμε ότι η έννοια της ετερογλωσσίας έχει ισχύ και στην ποίηση, παίρνοντας το παράδειγμα του δημοτικού τραγουδιού των Βαλκανίων και ειδικότερα του γιαννιώτικου εβραϊκού τραγουδιού.

4. Το δημοτικό τραγούδι είναι ποίημα και άσμα των προαστικών κοινοτήτων. Εμφανίζεται όμως με την προώθηση και διείσδυση των αστικών οικονομικών σχέσεων, στη μετάβαση προς την αστική νεωτερικότητα -γι' αυτό εξάλλου ασκεί σημαντική εθνοποιητική λειτουργία, ρόλο στη δημιουργία της εθνικής γλώσσας και της εθνικής συνείδησης, στο δρόμο προς τη δημιουργία ανεξάρτητου αστικού εθνικού κράτους. Στα τουρκοκρατούμενα Βαλκάνια, το δημοτικό τραγούδι αναπτύσσεται μέσα από την αργόσυρτη κρίση του ασιατικού δεσποτισμού, κάτω από την πίεση της διεθνούς επέκτασης του καπιταλισμού της Δύσης και την αφύπνιση των βαλκανικών εθνισμών. Η ελληνική γλώσσα αποκτά την ηγεμονία στην «καθ' ημάς Ανατολή» πρώτον λόγω του κεντρικού ρόλου του Πατριαρχείου και της ελληνορθόδοξης εκκλησίας και δεύτερον λόγω του δυναμικού και πρωταγωνιστικού ρόλου της ανερχόμενης ελληνικής αστικής τάξης στην οικονομική διασύνδεση της όλης περιοχής με τα καπιταλιστικά μητροπολιτικά κέντρα στη Δύση και τη διεθνή αγορά. Η ηγεμονεύουσα και αναπτυσσόμενη νέα ελληνική γλώσσα γινόταν με τη σειρά της πεδίο σύγκρουσης κεντρομόλων και φυγόκεντρων τάσεων, που συνδυάζονταν μ' έναν εντελώς ιδιότυπο τρόπο. Οι κεντρομόλες δυνάμεις στρεβλώνονταν από την αστική ελίτ που ήθελε να τις κατευθύνει σ' ένα τεχνητό ενιαίο σύστημα, τη μονογλωσσία της καθαρεύουσας, προκαλώντας ένα αγεφύρωτο σχίσμα

με τις κοινωνικές γλώσσες των λαϊκών στρωμάτων, το περιβόητο «γλωσσικό ζήτημα». Η δημοτική υποχρεωνόταν να λειτουργεί σαν φυγόκεντρη δύναμη απέναντι στην «επίσημη» γλώσσα, να βρίσκεται σε θέση ετερογλωσσίας. Συνάμα, στη ζωντανή ανάπτυξή της, βρισκόταν σε διαρκή αλληλεπίδραση με μια απειρία γλωσσών και ιδιωμάτων μέσα στα πολυεθνικά, πολύγλωσσα, πολυφωνικά Βαλκάνια.

Το γιαννιώτικο εβραϊκό τραγούδι ανήκει στον μεγάλο ποταμό του ρωμαϊκού, του *ελληνικού* δημοτικού τραγουδιού. Είναι αναπόσπαστο μέρος της ίδιας γλωσσικής ζωής και ευαισθησίας. Μόνο το ίδιο λαϊκό γλωσσικό αισθητήριο θα απέδιδε το εδάφιο του Ησαΐα:

Εγγύς Κύριος τοίς εκζητούνσι αυτός

με το:

*Σιμοτινός είν' ο Θεός σε ποιόν που να τον κράξει!*¹⁴

Η ίδια γλώσσα για τους ίδιους καημούς:

*Τώρα οι μπαχτσέδες άνθισαν κι είναι όλοι ανθισμένοι
κι εμένα η καρδούλα μου είναι πολύ κλεισμένη
πήρα κλειδί και πάσκισα ν' ανοίξω την καρδιά μου
και τὰ ρίξα στη θάλασσα τα ντέρτια τα δικά μου.*¹⁵

Ή πάλι όταν ακούς:

*Τί μας λένε οι οχτροί μας
δέ' ν' για μάς πιο λευτεριά
Θέ μου άντρεψε τη δεξιά σου
και μη στέκεις μακριά.*¹⁶

δεν αναγνωρίζεις έναν μακρινό απόηχο του σολωμικού *Ύμνου*; Αλλά το γιαννιώτικο εβραϊκό τραγούδι δεν είναι μόνο αναπόσπαστο μέλος του όλου σώματος του ελληνικού δημοτικού τραγουδιού. Ταυτόχρονα είναι και μια *μη αναγώγιμη ετερότητα στο εσωτερικό του*. Είναι μια από τις γλώσσες της ετερογλωσσίας του, των φυγόκεντρων τάσεων της ζωής της γλώσσας του. Βάση αυτής της ετερογλωσσίας είναι οι τάσεις κοινωνικής και εθνικής διαφοροποίησης στα τουρκοκρατούμενα Βαλκάνια, η ανάδυση ανταγωνιστικών κοινωνικών δυνάμεων διαφορετικών εθνικών και εθνοθηρησκευτικών ομάδων και «κοινωνικοϊδεολογικών αντιφάσεων», για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Μπαχτίν. Στο πολύχρωμο γλωσσικό περιβάλλον δεν υπάρχουν μόνο διαφορετικές εθνικές γλώσσες και τοπικά ιδιώματα. Υπάρχουν και

διαφορετικές κοινωνικές γλώσσες, με την μπαχτινική έννοια, στο εσωτερικό της ίδιας γλώσσας: άλλη η γλώσσα των Φαναριωτών, άλλη η γλώσσα των μεταπρατών αστών, άλλη η γλώσσα της Ελληνικής Εκκλησίας, άλλη η γλώσσα (ή και οι γλώσσες) των εβραϊκών κοινοτήτων, των Ρωμανιωτών, των Σεφαραδιτών κ.λπ. Υπάρχουν γλώσσες μέσα στην ίδια γλώσσα με διαφορετική «θεώρηση» του κόσμου. Μέσα στην πολυφωνία των Βαλκανίων και της ίδιας της ελληνικής γλώσσας, η κάθε ιδιαίτερη φωνή αντανακλά τις αξίες πίσω από τη συνείδηση που ομιλεί.

Τα γιαννιώτικα εβραϊκά τραγούδια γεννήθηκαν ανάμεσα στα *πληβειακά* στρώματα, ιδιαίτερα τους Εβραίους τεχνίτες της πρωτεύουσας της Ηπείρου, τον καιρό που γινόταν μέγα κέντρο ανταλλαγών στα Βαλκάνια επί Τουρκοκρατίας. Η λαϊκότητά της οφείλεται στην πληβειακή της πηγή και στη σχέση της με το τοπικό αγροτολαϊκό περιβάλλον. Ταυτόχρονα, η ελληνική γλώσσα δενόταν με μια στρατηγική επιβίωσης της ιουδαϊκής ιδιαιτερότητας της κοινότητας των Ρωμανιωτών. Οι Ρωμανιώτες, θεωρώντας τον εαυτό τους τελευταίο απόγονο των Ελληνιζόντων Ιουδαίων της όψιμης Αρχαιότητας και της ιουδαϊκής ζωής λίγο πριν από την καταστροφή του Δεύτερου Ναού (70 μ.Χ.), ήταν με πάθος προσηλωμένοι στην ιδιαιτερότητά τους. Τη διαχώριζαν όχι μόνο από τους *Goyim*, τους «Εθνικούς» αλλόθρησκους, αλλά ακόμα και από τους Ισπανοεβραίους Σεφαραντίμ που έφτασαν μετά το διωγμό του Φερδινάνδου και της Ισαβέλλας, το 1492, στην οθωμανική επικράτεια.

Τα τραγούδια, το ιδιαίτερο λειτουργικό στη Συναγωγή, ιδιόμορφες λαϊκές γιορτές, εντάσσονταν στην ίδια στρατηγική επιβίωσης, όπου η *ελληνική* γλώσσα έπαιζε κεντρικό ρόλο και διαφόριζε τους Ρωμανιώτες από τους ισπανόφωνους Σεφαραντίμ με τη *Ladino* ή τους Εσκεναζίμ με τη γλώσσα *γίντις*. Κατά κάποιο τρόπο η ελληνική γλώσσα γινόταν το τεκμήριο, μαζί με μια σειρά βιβλικά και ταλμουδικά επιχειρήματα, ότι δεν είχαν αφομοιωθεί από το περιβάλλον της εξορίας, ότι είχαν λιγότερες φθορές από τους Σεφαραντίμ και τους Εσκεναζίμ, ότι ήταν πιο κοντά στην αυθεντικότητα του Ιουδαϊσμού όπως υπήρξε πριν από την κατα-

στροφή του Ναού από τους Ρωμαίους και τη Διασπορά. Έτσι, τα ελληνικά, με ή χωρίς προσμείξεις εβραϊκών και εβραϊσμών, ήταν η γλώσσα της προσευχής και της Συναγωγής. Ήταν και η γλώσσα των τραγουδιών που δέναν τη ζωή της οικογένειας και της κοινότητας.

5. Από μια άποψη το φαινόμενο είναι μαρτυρία υπέρ της βασικής άποψης του Walter Benjamin για τη γλώσσα: *η γλώσσα δεν είναι απλώς ένα εργαλείο επικοινωνίας*. Στο κείμενό του «Πάνω στη Γλώσσα καθεαυτή και τη Γλώσσα του Άνθρωπου» (1916)¹⁷, επιμένει ότι είναι έκφραση του πνευματικού περιεχομένου (*Geistige Inhalt*), του πνευματικού είναι (*Geistige Wesen*) των πραγμάτων και των ανθρώπων. Το πνευματικό περιεχόμενο (ή είναι) -όρος που ο Μπένγιαμιν παίρνει από τον Hum-boldt- είναι *γλωσσικό*. Η γλώσσα εκφράζει το είναι της *μέσα* στον εαυτό της. Ή αλλιώς, το πνευματικό περιεχόμενο μεταδίδει τον εαυτό του όχι *διαμέσου* της γλώσσας αλλά *στη* γλώσσα.¹⁸ Αργότερα, στη μαρξιστική περίοδο του έργου του, αφήνοντας την ιδεαλιστική ορολογία του Χούμπολτ, ο Μπένγιαμιν υποστηρίζει, σε νέα βάση, την ίδια άποψη. Στα *Probleme der Sprachsoziologie* (Προβλήματα της κοινωνιολογίας της γλώσσας), το 1935, ο Μπένγιαμιν παραθέτει επιδοκιμαστικά από τη μελέτη περί αφασίας του Kurt Goldstein τα εξής:

Δεν μπορεί να βρει κανείς καλύτερο παράδειγμα [από την αφασία] για να δείξει πόσο λαθεμένο είναι να δεις τη γλώσσα σαν εργαλείο ...[είναι] εκδήλωση, αποκάλυψη του εσώτερου μας είναι και του φυσικού δεσμού που μας δένει στον εαυτό μας και τους ομοίους μας.¹⁹

Το εβραϊκό γιαννιώτικο «όμορφο τραγούδι σε ελληνική γλώσσα» (όπως λέει ο υπότιτλος σε πολλά τραγούδια της συλλογής που δημοσίευσε ο Ι. Μάτσας) δεν γεννήθηκε για τις ανάγκες επικοινωνίας με το ελληνόγλωσσο περιβάλλον. Η Κοινότητα των Ρωμανιωτών ήταν αρκούντως κλειστή για να 'χει τέτοιες έγνοιες. Ούτε, πάλι, η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκε επειδή ξεχάστηκε η εβραϊκή γλώσσα. Η γλώσσα της Βίβλου ήταν κοινό κτήμα της ευλαβούς πλειονότητας. Η ελληνική γλώσσα του γιαννιώτικου εβραϊκού τραγουδιού

ήταν -για να θυμηθούμε τα αμέσως πα-
ραπάνω- «εκδήλωση, αποκάλυψη του
εσωτερικού είναι» της Κοινότητας «και
του φυσικού δεσμού που έδενε τον κα-
θέναν με τον εαυτό του και τους ομοί-
ους του». Το «πνευματικό περιεχόμε-
νο», πρωταρχικά η βιβλική *μεσσιανική
προσδοκία*, ο πυρακτωμένος πυρήνας
των περισσότερων τραγουδιών, εκφρά-
ζεται όχι *διαμέσου* της γλώσσας αλλά
στην ελληνική γλώσσα:

*Όσάν τ' ασήμι το καλό όντα 'ν' λαγαρισμένο
έτσι είν' το Γράμμα του Θεού, όμορφα διαλυμένο*

*Και στον καιρό που να σ' κωθούν όλοι οι απεθαμένοι
και κει το Γράμμα τον φυλάει κι ό, τι να βγει, του κρένει
Τα μονοπάτια του είν' καλά, οι στράτες του είν' ειρήνη,
στον κόσμο τον ερχούμενον την πληρωμή του δίνει.²⁰*

Όχι μόνο στον έμμετρο αλλά και
στον πεζό ελληνικό λόγο της γιαννιώ-
τικής Συναγωγής το Μεσσιανικό εκ-
φράζεται *στη γλώσσα*. Σε μια ντόπια
παράφραση του *Ασματος Ασμάτων*,
που παραθέτει ο Ιωσήφ Μάτσας, ακού-
γεται ένας αποκαλυπτικός λόγος, τόσο
γειτονικός, «σιμοτινός», στον σολωμι-
κό λόγο της *Γυναίκας της Ζάκυθος*:

Και εις τον καιρόν που θα φανε-
ρωθεί ο Μέλεχ Αμασίαχ [Ο Γεσσίας ο
Βασιλιάς] θα ειπούν σ' αυτόν τα παιδιά
του Ισραέλ: Έλα να είσαι σε μας για
αδερφός και να ανεβούμε στη Περου-
σαλάγιμ και να βυζάνουμε με σένα νο-
στιμάδες από γράμμα, καθώς βυζαίνει
το βυζανταρούρικο...²¹

6. Η ετερογλωσσία του δημοτικού
τραγουδιού στα Βαλκάνια (όχι
απλώς η πολυγλωσσία των δίγλωσσων
ασμάτων), που μια εκδήλωσή της είναι
και το γιαννιώτικο εβραϊκό τραγού-
δι, εκφράζει, στις φυγόκεντρες τάσεις
της γλώσσας, τις υλικές-κοινωνικές
φυγόκεντρες δυνάμεις, που ιστορικά
εμπόδισαν την ενοποίηση των ίδιων
των Βαλκανίων. Από μιαν άποψη, μαρ-
τυράει το τραύμα που θα πάρει, στην
«επίσημη γλώσσα» των Μεγάλων Δυ-
νάμεων της Δύσης, το όνομα «Βαλκα-
νικό Ζήτημα».

Αλλά η ετερογλωσσία δεν εκφράζει
μόνο τάσεις κερματισμού. Εκδηλώνει
εντάσεις και αντιστάσεις. Κι ακόμα: στο
πυκνό δίκτυο των φωνών της συντελεί-
ται η πιο βαθιά λεκτική αλληλεπίδραση
και αναπτύσσεται αυτό που ο Μπαχτίν
πάλι ονόμασε *καίρια* κι ανέλυσε ως δι-

κτυο σχέσεων *διαλόγου*.

Ένας πνευματώδης, με την πλή-
ρη σημασία του όρου, επαναστά-
της των καιρών μας, ο περίφημος
Subcommandante Marcos των Ζαπατί-
στας, έχει μιλήσει με μπαχτινική γλώ-
σα, για ένα ανάλογο φαινόμενο στο
ετερόγλωσσο και πολυφωνικό Μεξικό:

...μια ηχώ που μετατρέπει σε
πολλές φωνές, σ' ένα δίκτυο φω-
νών, που απέναντι στην κωφότητα
της Εξουσίας, αποφασίζει να μιλή-
σει στον εαυτό της γνωρίζοντας ότι
είναι η ίδια μία και πολλές, γνωρί-
ζοντας ότι ισοδυναμεί με την προσ-
δοκία της ν' ακούσει και ν' ακουστεί,
να αναγνωριστεί ότι είναι διαφορε-
τική στους τόνους και στα ύψη των
φωνών που τη συναποτελούν.²²

Τέτοιο και το εβραϊκό γιαννιώτι-
κο τραγούδι. Είναι η φωνή του Άλλου
μέσα στη γλώσσα του Άλλου που λέει
στον τελευταίο διαρκώς: «είμαι Άλλος
αλλά και Ίδιος».

Τα ελληνικά παραμένουν η γλώσσα
της εξορίας του. Ταυτόχρονα το Μεσ-
σιανικό, η προσδοκία της απελευθέρω-
σης, εκφράζεται όχι *διαμέσου* αλλά *στη*
γλώσσα αυτή.

Ας θυμηθούμε ξανά την ταλμουδική
παράδοση: Επειδή ο Ιάφεθ μαζί με τον
αδελφό του Σημ κάλυψαν τη γυμνότητα
του πατρός Νώε, έχει γραφεί «*πλατύναι
ο θεός τω Ιάφεθ και κατοικησάτω εν τοις
οίκους του Σημ*».²³ Ο Ράβ Χιγιά μπαρ
Αμπά λέει: «*Τί θα πει Ιάφεθ;*» (Ιάφεθ
θα πει) «*Ο Θεός του δίνει ομορφιά*». Το
ωραιότερο στη γενιά του Ιάφεθ είναι η
ελληνική γλώσσα, που μπορεί έτσι να
κατοικήσει «*εν τοις οίκους του Σημ*».²⁴
Με άλλα λόγια, τώρα, ο Ρωμανιώτης
Εβραίος τραγουδάει και προσεύχεται
στην ελληνική γλώσσα όχι τόσο κι όχι
κυρίως γιατί είναι η γλώσσα της Εξο-
ρίας που τον «φιλοξενεί», αλλά γιατί
η Τορά -το «Γράμμα με τις νοστιμάδες
του»- λέει ότι μπορεί ο ίδιος να φιλο-
ξενήσει στον οίκο του το ωραιότερο
παιδί του Ιάφεθ, την ελληνική γλώσσα.
Ο εξόριστος φιλοξενεί τη γλώσσα της
εξορίας του. Αντί να ζητήσει, δίνει κα-
τάλυμα, συγκατοικεί, συζητάει. Πάροι-
κος και παρεπίδημος, όπως ο πατέρας
του Αβραάμ, φιλοξενεί τον Άλλο στην
ξενιτιά. Ανατρέπεται η σχέση της ξέ-
νωσης και της ξενίας. Γίνεται *διαλογική*
σχέση, όπως θα 'λεγε ο Μπαχτίν. Η δι-
αλογική σχέση εμφανίζεται σαν λεκτική

αλληλεπίδραση και *υβριδισμός*, με την
μπαχτινική πάλι έννοια του όρου.

Το εβραϊκό γιαννιώτικο τραγούδι εί-
ναι ένας *συνειδητός* υβριδισμός. (Κάτι
που ο Μπαχτίν δεν το βλέπει στον
ποιητικό άλλα στον πεζό λόγο, προπα-
ντός στο μυθιστόρημα). Ο υβριδισμός
έχει την έκδηλη μορφή στα δίγλωσσα
δίστιχα, όπου η μια γλώσσα στον ένα
στίχο διαλέγεται με την άλλη γλώσσα
στον επόμενο, η μια φωτίζει την άλλη
και οι δυο μαζί συγκροτούν «είδος μει-
κτό αλλά νόμιμο», κατά τον σολωμικό
στοχασμό.

Adonai ata yadata, negdeha taavathi

[Κύριε Εσύ γνωρίζεις ότι ο πόθος μου ενώπιόν Σου]

Μη μ' αφήνεις την ψυχή μου οχ τον κόσμο να χαθεί.²⁵

Αλλού, ο συνειδητός υβριδισμός εί-
ναι εσωτερικός, στην ίδια γλώσσα την
ελληνική. Η βιβλική φωνή συνκατοι-
κεί με την ελληνική λαϊκή γλώσσα του
κάλλους στην ίδια σκηνή:

Η ομορφιά είν' οχ τον θεό κι έχει περίσσια χάρη

μ' άσπρα δεν αγοράζεται κι άλλος να πα' να πάρει

Τον όμορφο τον άνθρωπο όλοι τον αγαπούνε

ως κι οι προφήτες του θεού τον όμορφον ποθούνε.²⁶

Το γιαννιώτικο εβραϊκό τραγούδι
απαντάει στο αίτημα ενός πανάρχαιου
παρελθόντος και υπηρετεί τη στρα-
τηγική της επιβίωσής του στο παρόν.
Ταυτόχρονα υπάρχει σε *διαλογική* σχέ-
ση με το άλλο του στο παρόν. Προσ-
δοκά ν' ακουστεί στην ιδιαιτερότητά
του, *ως άλλο* άλλα και *ως ίδιο με το
άλλο του*. Παίρνει το λαϊκό άσμα του
άλλου, του Ρωμιού, και το αναδιπλα-
σιάζει στην εβραϊκή του ηχώ σε Άσμα
Ασμάτων.

Μαζί με το χνάρι του παρελθόντος
υπάρχει στο παρόν και το άνοιγμα
στον άλλο, στη γλώσσα, και έτσι στο
αίτημα μιας μελλοντικής απάντησης.

7. Η ετερογλωσσία δεν φανερώνει
μόνο τις φυγόκεντρες τάσεις που
διαμελίζουν τα Βαλκάνια. Ανοίγει κι
ένα δίκτυο διαλογικών σχέσεων, την
ίδια την προοπτική μιας μελλοντικής
συμβίωσης *εν ειρήνη* της πανσπερμίας
των λαών, σ' έναν κόσμο αλλαγμένο,
τον Olam Aba, τον «*κόσμον τον ερχού-
μενον*» που τραγουδούσαν οι Γιαννιώ-
τες Εβραίοι.

Ο *διάλογος*, όπως τον βλέπει ή μάλ-
λον τον ακούει ο Μπαχτίν, είναι, όπως
σωστά παρατήρησε και η Λουντιμίλα

Μπουλάβκα²⁷, «ένα παράθυρο στο μέλλον», στην αταξική κοινωνία της χειραφετημένης, διαλογικής, ανθρωπίνης δημιουργίας.

Η ετερογλωσσία αντιστέκεται και ανατρέπει διαρκώς την τυραννία της μονογλωσσίας κάθε κυρίαρχης τάξης. Αυτό δεν σημαίνει ότι διαιωνίζει την κακοφωνία που συνοδεύει τον πύργο της Βαβέλ. Εκφράζει και το αίτημα μιας πέραν από τάξεις πολυφωνικής Συμφωνίας.

Στο δοκίμιο του 1916 για τη γλώσσα, ο Μπένγιαμιν επιχείρησε να σκιαγραφήσει «όχι μιαν ιστορία της γλώσσας αλλά τη γλωσσική αντίληψη της Ιστορίας», με όρους της Βίβλου: την εδεμική γλώσσα του Αδάμ, ακολούθησε η πτώση στην «αστική γλώσσα των σημείων», στη χαοτική κακοφωνία του πύργου της Βαβέλ. Το μεσσιανικό τέλος της Ιστορίας, συνεπώς, είναι αδιανόητο χωρίς να ξαναβρεθεί η αδαμική γλώσσα.

Μια παραδείσια γλώσσα του Μέλ-λοντός μας μπορεί ποτέ να ισοδυναμεί με την επικράτηση μιας μονογλωσσίας; Η ετερογλωσσία προμηνύει το αντίθετο: προεικονίζει τη μεταμόρφωσή της σε *γλωσσολαλία*. Σε μια κοσμική-πανανθρώπινη, διεθνική Πεντηκοστή, όπου ο πάντες θα αρχίσουν «λαλείν ετέραις γλώσσαις [...] τα μεγαλεία του Θεού».²⁸

Το Μεσσιανικό δεν εκφράζεται μόνο *διαμέσου* της γλώσσας. Εκδηλώνεται *στη* γλώσσα. Στη διαλογική υφή της ετερογλωσσίας της, στις αποκεντρωτικές τάσεις της δυναμικής της, στην ίδια της τη ζωή.

Περί τούτου μαρτυρούν και τα ταπεινά γιαννιώτικα εβραϊκά τραγούδια:

*Κίνα γλώσσα να μιλήσεις
θάματα να μολογήσεις*

Είναι το τραγούδι του Πουρίμ, του εβραϊκού *Καρναβαλιού*. Ο Μπαχτίν ανύψωσε, με τη σοφία του, το Καρναβάλι σε κατηγορία κοινωνικής αντίστασης, σε μια πρωτογενή μορφή λαϊκής *εξέγερσης*. (Μήπως κι ο Λένιν δεν ονόμασε την επανάσταση «πανηγύρι των καταπιεσμένων»);

*Κίνα γλώσσα να μιλήσεις
θάματα να μολογήσεις
κοιμισμένους να ξυπνήσεις
με κρασί να τους μεθύσεις.*

Κάποιο άλλο γιαννιώτικο εβραϊκό τραγούδι κάνει ευθεία αναφορά στην ταλμουδική άποψη ότι ο κάθε ύπνος είναι θάνατος και η αφύπνιση μια Ανάσταση:

*Το βράδυ παίρνει τις ψυχές λογιούνται απεθαμένοι
και την αυγή όλοι ξυπνούν κανείς δεν απομένει
πρέπει να τον δοξάζουμε, πού 'χει νειμιστοσύνη
όπου μας παίρνει τις ψυχές και πίσω μας τσι δίνει.²⁹*

Εξού υπάρχει κι άλλη παραλλαγή του τραγουδιού του Πουρίμ:

*Κίνα γλώσσα να μιλήσεις
θάματα να μολογήσεις
τους ΝΕΚΡΟΥΣ να τους ξυπνήσεις
με κρασί να τους μεθύσεις.*

Ή γλώσσα γίνεται σάλπιγγα Αναστάσεως στην Κοιλιάδα των Οστέων της Ιστορίας:

*Εξεγείρου εξεγείρου Ιερουσαλήμ
και ένδυσαι την ισχύν του βραχιόνιού σου
.....*

*Kumi Ori
Ανάστα Φωτίζου³⁰*

ΕΜΠΡΟΣ ΤΗΣ ΓΗΣ ΟΙ ΚΟΛΑΣΜΕΝΟΙ

Σημειώσεις

1. Ιωσήφ Μάτσας, *Γιαννιώτικα Εβραϊκά Τραγούδια*, έκδοση Ηπειρωτικής Εστίας, Ιωάννινα 1953, σ. 21.
2. Για τον Dybbuk βλ. το ομώνυμο δοκίμιο στο Σ. Μιχαήλ, *Μορφές του Μεσσιανικού*, Άγρα, 1999, σσ. 19-51.
3. Μ. Μπαχτίν, *Προβλήματα λογοτεχνίας και αισθητικής*, μετάφραση Βασίλη Αλεξίου, έκδ. Πλέθρον, 1980, σ. 187.
4. *Βαβυλωνιακό Ταλμούδ*, πραγματεία Μεγγιλά 9b.
5. Ιωσήφ Μάτσας, *ό.π.*, σ. 57.
6. Αχ. Διαμαντάρας, «Τουρκική Λαογραφία», *Λαογραφία*, τ. Γ', 1912, σ. 234.
7. Στο ένθετο του C. D. *Καρυστία*, έκδοση του Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου, σ. 51.
8. Β. Ν. Βολοσίνοφ, *Ο μαρξισμός και η φιλοσοφία της γλώσσας* (1929) - ελληνική έκδοση Παπαζήση, μετάφραση Βασίλης Αλεξίου, 1999.
9. Μ. Μ. Bakhtin, *The Dialogic Imagination*, University of Texas Press, 1981, στο *The Bakhtin Reader*, Arnold, 1994, σ. 74.
10. Reader..., *ό.π.*, σ. 75. Στην έκδοση *The Dialogic Imagination*, *ό.π.*, σ. 291.
11. Reader..., *ό.π.*, σ. 115.
12. *The Dialogic Imagination*, *ό.π.*, σ. 291.
13. Μ. Bakhtin, *La Poétique de Dostoievski* (1929), points - Seuil, 1998, στο *The*

Bakhtin Reader, βλ. σσ. 98-112.

14. *Γιαννιώτικα Εβραϊκά Τραγούδια*, *ό.π.*, σ. 37.
15. *Ό.π.*, σ. 32.
16. *Ό.π.*, σ. 59.
17. W. Benjamin, *Selected Writings*, Harvard University Press, 1996, τ. 1, σ. 62.
18. *Ό.π.*, σ. 32.
19. Παρατίθεται από το Brian Britt, *Walter Benjamin and the Bible*, Continuum, Νέα Υόρκη, 1996, σ. 47.
20. *Γιαννιώτικα Εβραϊκά Τραγούδια*, *ό.π.*, σ. 35.
21. *Ό.π.*, σ. 48.
22. Subcommandante Marcos, *Ομιλία στη Δημιουργική Συνάντηση στη Realidad της επαρχίας Chiapas* το 1996. Παρατίθεται από το ανέκδοτο paper που παρουσίασε στο Socialist Scholars' Conference 1999, στις 11 Απριλίου 1999, στη Νέα Υόρκη ο Fred Evans με τίτλο: *Chiapas, Bakhtin and Human Rights*, σ. 6.
23. *Γένεσις* θ'27.
24. Βλ. Σ. Μιχαήλ, *Μορφές του Μεσσιανικού*, *ό.π.*, σ. 106.
25. *Γιαννιώτικα Εβραϊκά Τραγούδια*, *ό.π.*, σ. 55.
26. *Ό.π.*, σ. 27.
27. Λουντμίλα Μπουλάβκα, «Τα επόμενα εκατό χρόνια του Μιχαήλ Μπαχτίν: "Η διαλεκτική του διαλόγου ενάντια στη μεταφυσική του μεταμοντερνισμού», *Επαναστατική Μαρξιστική Επιθεώρηση*, Νο 5 (νέα περίοδος), Νοέμβριος 2006, σ. 80.
28. *Πράξεις* β' 4, 11.
29. *Γιαννιώτικα Εβραϊκά Τραγούδια*, *ό.π.*, σ. 33.
30. *Ησαΐας* να' 9 και ξ' 1. Η μετάφραση των Ο' μεταφράζει το Kumi Ori με το διπλασιασμό «Φωτίζου, φωτίζου». Μεταφράζουμε κατά λέξη. Βλ. και την αναφορά του ίδιου εδαφίου από τον Paul Celan στο *Μορφές του Μεσσιανικού*, *ό.π.*, σσ. 408-409.

[Ο κ. Σαμπετάι Μάτσας (Σάββας Μιχαήλ) είναι γιατρός και συγγραφέας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1947. Σπούδασε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και μετεκπαιδεύτηκε στην Ακτινολογία και την Ογκολογία στο Παρίσι. Πέραν από τις καθαυτό ιατρικές δημοσιεύσεις, έχει δημοσιεύσει άρθρα και βιβλία σε ζητήματα φιλοσοφίας, ιστορίας, πολιτικής θεωρίας και θεωρίας της λογοτεχνίας. Ανάμεσα στα βιβλία του είναι: Πλους και κατάπλους του "Μεγάλου Ανατολικού", *Μορφές του Μεσσιανικού*, *Μορφές της Περιπλάνησης*, *Homo Poeticus*. Το μελέτημα πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Μανδραγόρας», τ. 22-23 Δεκεμβρίου 1999].

Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο

Στην εκδήλωση παρουσίασης του βιβλίου «Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο», στο οποίο αναφέρεται η κα Χρ. Κουλούρη στο άρθρο της που δημοσιεύεται στη σελ. 2 του παρόντος τεύχους μας, μίλησε και η διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος κα Ζανέτ Μπαττίνου. Η κα Μπαττίνου αναφέρθηκε ειδικά στην εκπαιδευτική σημασία του βιβλίου λέγοντας μεταξύ άλλων:

Στόχος της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος στα σχολεία είναι να χρησιμοποιηθεί αυτή η ιστορικά τεκμηριωμένη γενοκτονία, ως αφετηρία για τη διάδοση γνώσης και επίγνωσης, για μια πιο αποτελεσματική ανάγνωση της σύγχρονης ιστορίας, δηλαδή για μαθήματα ιστορίας, αλλά και ηθικής.

Το πόνημα που εξετάζουμε σήμερα παίρνει τα πράγματα από την αρχή και θίγει όλα τα σημαντικά επιμέρους ζητήματα ιστορικής τοποθέτησης, βασικής ερμηνείας, ορολογίας και οργάνωσης, που πρέπει να γνωρίζει ο εκπαιδευτικός για να κάνει ορθό και αποτελεσματικό διδακτικό σχεδιασμό.

Μετά από μια σύντομη εισαγωγή, το θεωρητικό μέρος, που χαρακτηρίζεται από συντομία και περιεκτικότητα, αρχίζει προσδιορίζοντας την εξαιρετική ιστορική ιδιομορφία του Ολοκαυτώματος και κάνει μια ιστορική αναδρομή και θεώρηση των φαινομένων, ο μετασχηματισμός των οποίων οδήγησε, μέσα από τη δημιουργία του φασιστικού κινήματος, στο Ολοκαύτωμα. Αναλύει τον ιστορικό αρνητι-

σμό και αναπτύσσει τις βασικές ερμηνευτικές εκδοχές του Ολοκαυτώματος, με λεπτομερή αναφορά στα κύρια επιμέρους ρεύματα και θεωρίες. Συνεχίζει συνοψίζοντας τις θεωρίες, τις φάσεις και τα κριτήρια εγκυρότητας της διδακτικής προσέγγισης εστιάζοντας στις δυσκολίες, κινδύνους και προκλήσεις που ενέχονται σ' αυτή, ενώ τονίζει την ανάγκη να αρχίσει η διδασκαλία από τη μελέτη του αντισημιτισμού και του ναζιστικού – φασιστικού φαινομένου. Συνολικά, διατυπώνει πυκνό, μεστό, διαυγή και άκρως επιστημονικό λόγο για τη θεωρητική και ιστοριογραφική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος, καθώς και για τον προβληματικό διάλογο ιστορικής συνείδησης και μνήμης.

Μετά την χρησιμότερη εξέταση των Αναλυτικών Προγραμμάτων Ιστορίας και των θεωριών και σκοπών που συνδέονται με αυτά, το βιβλίο περιέχει μια σύντομη ιστορία της διδασκαλίας του Ολοκαυτώματος, με ιδιαίτερη αναφορά στο δοκιμασμένο εκπαιδευτικό μοντέλο του Yad Vashem και στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει η διδασκαλία αυτή στην πράξη. Ακολουθεί το πρακτικό μέρος της εφαρμογής όλων των παραπάνω στη διδακτική διαδικασία. Το τμήμα αυτό περιέχει έγκυρες διδακτικές προσεγγίσεις για το χειρισμό αυτού του δύσκολου, συχνά αμφιλεγόμενου, αμφισβητούμενου και ακανθώδους θέματος, στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση και προτείνει τρόπους για την ένταξη του Ολοκαυτώματος στο αναλυτικό πρόγραμμα.

Συνολικά η άψογη μεθοδολογία και οργάνωση του προγράμματος αυτού μαρτυρεί ότι οι οργανωτές του δημιούργησαν ένα άρτιο εκπαιδευτικό παράδειγ-

μα προς μίμηση και ένα λειτουργικό, χρηστικό εκπαιδευτικό βιβλίο, ιδιαίτερα χρήσιμο για τον Έλληνα δάσκαλο και καθηγητή. Ας σημειωθεί ότι το πρακτικό μέρος και όλες οι σημειώσεις του βιβλίου βρίθουν πληροφοριών για εκπαιδευτικές δράσεις, διαθέσιμα υλικά και διαδικτυακούς τόπους, που ο αναγνώστης θα βρει χρησιμότητες.

...Υπάρχουν σήμερα άνθρωποι οι οποίοι αρνούνται ότι το Ολοκαύτωμα συνέβη. Άλλοι, δεν αμφιβάλλουν για την ιστορική πραγματικότητα, αλλά αποφεύγουν να κοιτάξουν το κακό κατά πρόσωπο. Το μεγάλο μάθημα του Ολοκαυτώματος είναι ότι όλοι οι άνθρωποι δεν πρέπει να είμαστε παθητικοί θεατές των γεγονότων γύρω μας, αλλά ενήμεροι και ευαισθητοποιημένοι πολίτες του κόσμου, πάντα σε εγρήγορση, φύλακες και υπερασπιστές των ανθρωπίνων ιδεωδών, πολλά από τα οποία γεννήθηκαν στην πατρίδα μας. Η προαγωγή της δημοκρατίας είναι ζήτημα εκπαίδευσης. Η έννοια της δικαιοσύνης και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να προαχθεί με το να εκπαιδεύσουμε τα παιδιά μας να γίνουν υπεύθυνοι πολίτες, να αναπτύξουν ανεξάρτητη κριτική σκέψη και να μην επηρεάζονται εύκολα από προσπάθειες χειραγώγησης. Να τα βοηθήσουμε να κατανοήσουν την αξία της διαφορετικότητας και της ανεκτικότητας και το ρόλο που μπορούν τα ίδια να παίξουν στη δημιουργία μιας πολιτισμικά πλούσιας κοινωνίας, ελεύθερης από προκατάληψη, ξενοφοβία και ρατσισμό, βασισμένης στις έννοιες της διεθνούς αξιοπρέπειας, των ίσων δικαιωμάτων και της ατομικής ευθύνης όλων των πολιτών.

Ο Καραγκιοζοπαίχτης Μάνθος

Στο περιοδικό της Χαλκίδας «Τα Νεφούρια» (τ. 16 - Πρωτοχρονιά 2007), ο κ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος σημειώνει τα παρακάτω:

«Ο κ. Κ. Σ. Τζαβάρας στο βιβλίο του *Τα Ψαχνά Ευβοίας* γράφει (σ. 194): «Από τον αδελφό μου Νίκο πληροφορήθηκα ότι ο καραγκιοζοπαίχτης “Μάνθος” ήταν Εβραίος με πολυμελή οικογένεια. Ήταν μόνιμος κάτοικος Αθηνών (περιοχή Πετραλώνων). Κατά τη Γερμανική κατοχή (1941-1944) συνελήφθη από τους Γερμανούς και μαζί με άλλους ομοθρήσκους του οδηγήθηκε σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως Εβραίων στην Κεντρική Ευρώπη όπου και ετελειώσε...

Η υπόλοιπη οικογένειά του, σύζυγος και πέντε παιδιά, με τη βοήθεια φίλων Χριστιανών διεσώθησαν και αμέσως μετά την απελευθέρωση το 1945 επήγαν στην Αμερική, όπου έχουν σταδιοδρομήσει όλα τα παιδιά.

Από τότε, δεν ξέχασαν τους παλιούς φίλους τους και την Ελλάδα γενικότερα που τη θεωρούν πατρίδα τους.

Τα καλοκαίρια φροντίζουν με κάθε τρόπο να έρχονται στην Ελλάδα, έστω για λίγες ημέρες και ξαναβρίσκουν τους παιδικούς τους φίλους».

Ο φίλος Μπάμπης Αβερκιάδης, ανεψιός του Καστάνη που είχε τη μάντρα όπου έπαιζε ο Μάνθος,

δεν είχε ποτέ ακούσει ότι ο Μάνθος ήταν Εβραίος ούτε ήξερε τίποτε για το θάνατό του.

Στα Απομνημονεύματα του Σ. Σπαθάρη διαβάζω:

(σ.114): «Ο καραγκιοζοπαίχτης Μάνθος ο Ψηλέας, που έπαιζε στα χωριά Θήβα και Χαλκίδας, ερχόταν συχνά και μ' εύρισκε για να του λέω παραστάσεις και να του δίνω και φιγούρες. Μια φορά ήρθανε σπίτι μου αυτός κι η αδελφή του και τους κάναμε το τραπέζι. Φάγαμε, ήπιαμε, και στο τέλος που είχαμε μεθύσει του είπα να πάμε μαζί τουρνέ».

Ακόμα (σ. 117): «Αφ' ότου γυρίσαμε στην Αθήνα, δεν τον ξανάδα. Στην Κατοχή έμαθα πως τον σκότωσαν οι αντάρτες».

Ο Σπαθάρης λέει ότι ο Μάνθος «ήτανε ωραίος άντρας» (σ. 116)».

Ισραηλιτική Κοινότητα Σερρών

Στο περιοδικό «Γιατί» (των Σερρών, Ιανουάριος 2007) αναδημοσιεύεται η παρακάτω αγγελία:

«Σέρρες: 7 Ιανουαρίου 1933. Στο ζαχαροπλαστείο Χριστοδούλου, δίνεται με μεγάλη επιτυχία η χοροεσπερίδα του Ισραηλιτικού Ομίλου Σερρών, με τις εισπράξεις της υπέρ των απόρων μαθητών της ισραηλιτικής σχολής και στην οποία θα παραστεί “...η εκλεκτικότερα μερίς της Σερραϊκής κοινωνίας”, όπως γράφουν οι εφημερίδες».

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Καταγραφή της εβραϊκής παρουσίας στην Ελλάδα

Οι εκδόσεις του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος έχουν ως σκοπό να καταγράψουν και να προβάλλουν τη μακράιωνη ισραηλιτική παρουσία στην Ελλάδα. Κατά το Ολοκαύτωμα, όπως είναι γνωστό, οι Γερμανοί κατέστρεψαν κάθε αρχαιακό στοιχείο που μπορούσε να μαρτυρήσει την εβραϊκή παρουσία δεδομένου ότι σκοπός της «Τελικής Λύσης» των Ναζί ήταν να εξαφανίσει το οτιδήποτε μπορούσε να θυμίζει τους Εβραίους ως ανθρώπινα όντα και ως ιστορική παρουσία. Μεταπολεμικά, και κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, οι απορφανισμένες Ισραηλιτικές Κοινότητες της Ελλάδας προσπαθούν να ανασυντάξουν στοιχεία της ιστορίας τους. Οι εκδόσεις του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος και το περιοδικό «Χρονικά», που κυκλοφορεί επί 30 συνεχή έτη, συνέβαλαν στη συλλογή, επεξεργασία και διατήρηση αυτών των στοιχείων. Έτσι το πρόσφατο διάστημα κυκλοφόρησαν οι παρακάτω εκδόσεις με την επιμέλεια του Γραφείου Δημοσίων Σχέσεων του Κ.Ι.Σ.:

ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ:

*Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων
- Μνημεία και Μνήμες*

Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος είναι οι εκδότες του παρόντος Λευκώματος. Πρόκειται για μια καταγραφή της ιστορίας και των διάσπαρτων ανά την Ελλάδα εβραϊκών μνημείων που διασώθηκαν

από τη λαίλαπα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η ιστορική έρευνα και η δημιουργία του έργου αυτού αποτελεί σημαντική πολιτισμική παρακαταθήκη και κιβωτό μνήμης για τη νέα γενιά.

Το Λεύκωμα, εκτός των άλλων, περιλαμβάνει κατατοπιστική ιστορική εισαγωγή για τη συστηματική πολυετή εγκληματική πολιτική των Ναζί έναντι του εβραϊκού στοιχείου στην Ευρώπη και στην Ελλάδα.

ΘΑΝΑΣΗ ΚΑΛΑΦΑΤΗ:

*Οι Εβραίοι της Κέρκυρας και το πέρασμά τους
από τη Λευκάδα στο δρόμο προς το Άουσβιτς,
Ιούνιος 1944*

Το βιβλίο αυτό έρχεται να εμπλουτίσει την Επτανησιακή βιβλιογραφία για το ρόλο των Εβραίων στα Ιόνια νησιά, από το 1492 μέχρι σήμερα. Συγκεκριμένα, η εργασία αυτή αποκαλύπτει μία άγνωστη πτυχή της τοπικής ιστορίας της Λευκάδας, όταν τον Ιούνιο του 1944 οι Λευκαδίτες, μέσα στις δύσκολες συνθήκες της Κατοχής, συνέδρα-

μαν τους Έλληνες Εβραίους της Κέρκυρας οι οποίοι, διερχόμενοι από τη Λευκάδα, εστάθμευσαν εκεί για λίγες ημέρες, όμηροι των Γερμανών, που τους κατεύθυναν προς το Άουσβιτς.

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε δύο ενότητες. Η πρώτη ενότητα επικεντρώνεται στην πληθυσμιακή συγκρότηση των επί μέρους εβραϊκών Κοινοτήτων στα Ιόνια νησιά και στις σχέσεις των δύο πληθυσμιακών ομάδων, ενώ η δεύτερη αναφέρεται λεπτομερειακά στο διωγμό των Εβραίων της Κέρκυρας από τις Γερμανικές δυνάμεις Κατοχής και στα γεγονότα που σημάδεψαν τη διέλευσή τους από τη Λευκάδα.

Το βιβλίο συμπληρώνεται με ειδικό παράρτημα που περιλαμβάνει μαρτυρίες Εβραίων της Κέρκυρας, κατάλογο-αναφορά στους Λευκαδίτες που βοήθησαν τους Εβραίους τον Ιούνιο του 1944, έκκληση του Μητροπολίτη Κέρκυρας Αθανασίου για κατάπαυση των βιαιοπραγιών σε βάρος των Εβραίων (1861) και αποσπάσματα εβραϊκών ελεγείων για τους διωγμούς.

Α.Χ. ΣΑΜΠΕΤΑΪ, Α. ΝΑΡ, Ε. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ:

*Η Ιστορία και η ζωή της Ισραηλιτικής
Κοινότητας Βέροιας*

Η ιστορία και η ζωή της Εβραϊκής Κοινότητας Βέροιας, που έπαψε να υφίσταται μετά τους διωγμούς του Ολοκαυτώματος, περιγράφεται στην παρούσα έκδοση που έγινε με την ευκαιρία της αποκατάστασης της ιστορικής εβραϊκής Συνοικίας «Μπαρμπούτα» και της Συναγωγής της πόλης. Η

Ισραηλιτική Κοινότητα της Βέροιας υπήρχε από παλαιότερων χρόνων καθότι, όπως αναφέρεται, στη Συναγωγή της Βέροιας κήρυξε ο Απόστολος Παύλος.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΣΙΟΜΠΟΤΗ:

Οι Ρωμανιώτες Εβραίοι των Γιαννίνων

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων πριν από το Ολοκαύτωμα ήταν μία από τις κυριότερες Κοινότητες της χώρας ως προς τις ιστορικές και πολιτισμικές παραδόσεις.

Ο Γεώργιος Σιομπότης, δάσκαλος κατ' επάγγελμα, χωρίς να είναι ιστορικός αλλά από αγάπη τόσο προς τα Γιάννενα όσο και προς

τους κατοίκους τους Χριστιανούς κι Εβραίους, καταπιάνστηκε να συγκεντρώσει στοιχεία διάσπαρτα σε πολλές πηγές για να συνθέσει την εικόνα της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ιωαννίνων.

Η Κοινότητα αυτή, απορραφισμένη, υφίσταται σήμερα παράλληλα με τα πολλά εβραϊκά μνημεία πολιτισμού τα οποία εξακολουθούν να κοσμούν την Ηπειρωτική πρωτεύουσα ως μάρτυρες μιας συνεχούς παρουσίας και αγαστής συνεργασίας μεταξύ Χριστιανών κι Εβραίων.

ΔΑΜΙΑΝΟΥ Π. ΚΟΚΚΙΝΙΔΗ:

Βιβλιογραφία Ιουλίου Καΐμη

Συγκεντρωτική παρουσίαση της βιβλιογραφίας για το έργο του αείμνηστου πνευματικού ανθρώπου, ομοθρήσκου Ιουλίου Καΐμη, κατά δύο περιόδους δημοσιεύσεων, 1926 – 1940 και 1947 – 2004.

Ο Καΐμης υπήρξε πρωτοπόρος στη μελέτη και παρουσίαση λαογραφικών θεμάτων όπως, π.χ., οι μελέτες του για τον Καραγκιόζη που θεωρούνται αξεπέραστες μέχρι σήμερα.

Σ. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΥ – Ρ. ΦΡΕΖΗ:

Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία 1716 – 2005

Η σε 4η έκδοση, ανανεωμένη και συμπληρωμένη, «Ελληνική Εβραϊκή Βιβλιογραφία», περιλαμβάνει τις ελληνικές εκδόσεις της περιόδου 1716 – 2005 που έχουν σχέση με τους Εβραίους και με εβραϊκά θέματα.

Η νεώτερη έκδοση της Βιβλιογραφίας περιλαμβάνει 1.106 τίτλους εκδόσεων, με πλήρη βιβλιογραφικά στοιχεία που έχουν συλλεγεί, κατανεμηθεί και παρουσιαστεί από τον αείμνηστο Σώζωνα Θωμόπουλο και συμπληρωθεί από τον ιστορικό ερευνητή Ραφαήλ Φρεζί.

Η έκδοση της Βιβλιογραφίας αποτελεί σημαντική πηγή για τους μελετητές ιστορικών, κοινωνιολογικών, θρησκευτικών, πολιτικών κ.λπ. θεμάτων. Έχει καταβληθεί προσπάθεια ώστε η έκδοση να είναι χρηστική για όσες το

δυνατόν περισσότερες κατηγορίες ενδιαφερομένων. Χαρακτηριστικό είναι το ότι έχουν καταγραφεί ακόμα και τίτλοι βιβλίων που, σε πολυσέλιδα κεφάλαια, εκτός των άλλων, πραγματεύονται εβραϊκά θέματα.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗ:

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Άρτας

Η Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτας υπήρξε μία ακμάζουσα Κοινότητα, μία δύναμη για την ανάπτυξη της περιοχής και την ευημερία της πόλης. Παρούσα σε κάθε στιγμή της ελληνικής ιστορίας αλλά και στα τοπικά γεγονότα η Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτας αποτελείτο από Εβραίους, με δικό τους θρησκευτικό τυπικό και στα ελληνικά (το Ρωμανιώτικο), με τα δικά τους έθιμα.

Ο κ. Τσιλιγιάννης συγκεντρώνοντας και διασταυρώνοντας στοιχεία παρακολουθεί την εξέλιξη της Ισραηλιτικής Κοινότητας Άρτας σ' ολόκληρη την πολυαιώνια ιστορική διαδρομή της. Την παρακολουθεί και την ανασυστήνει στις πτυχές της παρουσίας των Αρτινών Εβραίων στο διοικητικό, τον επιστημονικό, τον εμποροβιοτεχνικό κ.λπ. τομείς. Παντού οι Εβραίοι της πόλεως είχαν πρωτεύουσα και σημαντική παρουσία που καλύπτονταν από τις σχέσεις συνεργασίας και συντονισμού με τους συμπολίτες τους.

Το συγκεκριμένο βιβλίο ιδιαίτερα εξετάζει και κατορθώνει να περιγράψει και να μεταδώσει αυτό το πνεύμα φιλίας και συναδελφώσεως που επικρατούσε στην Άρτα.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ:

Οι Εβραϊκές Συνοικίες των Ιωαννίνων: Ιστορία – Πολεοδομία – Αρχιτεκτονική

Η παρούσα εργασία προϊόν πολυετούς έρευνας, τοποθετεί με σαφήνεια την παλαιότατη Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων στο χώρο της ηπειρωτικής πρωτεύουσας, ιστορικά και πολεοδομικά.

Η πορεία της ιστορικής Ισραηλιτικής Κοινότητας των Ιωαννίνων έχει την τύχη να μελετηθεί στο παρελθόν από διακεκριμένους ιστορικούς, ειδικούς ερευνητές, πνευματικούς ανθρώπους, με σειρά δημοσιευμάτων πολλά από τα οποία έχουν ληφθεί υπόψη στο βιβλίο. Επιπλέον, όμως, η ζωή της συγκεκριμένης Κοινότητας έχει το προνόμιο να περιλαμβάνεται σε λαογραφικές μελέτες, σε στίχους της λαϊκής μούσας, σε κείμενα με αναμνήσεις παλαιών κατοίκων της περιοχής.

Η εβραϊκή αρχιτεκτονική των Ιωαννίνων, που εκφράζεται με τα οικοδομήματα που έχουν διασωθεί στην πόλη και περιγράφονται στο βιβλίο του κ. Απ. Παπαϊωάννου, αποτελεί, με τις ιδιαιτερότητές της, χαρακτηριστικό στοιχείο της ηπειρωτικής αρχιτεκτονικής.

Β. Κατράκη,
«Στρατόπεδο»,
ξυλογραφία

Η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος

► Συνέχεια από τη σελίδα 2

ληνικής κοινωνίας. Σαν να μην εξοντώθηκε στα στρατόπεδα θανάτου περίπου το 85% των Ελλήνων Εβραίων. Η αφήγηση του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέσα από το πρίσμα της Εθνικής Αντίστασης άφηνε στο περιθώριο τις «σκοτεινές» πλευρές αυτής της περιόδου. Δεδομένου ότι ο ναζισμός εκπροσώπησε για τη μεταπολεμική ευρωπαϊκή μήμη το «απόλυτο» κακό ήταν απαραίτητη για την κάθε εθνική αυτο-εικόνα η ενίσχυση της αντιστασιακής πλευράς του συλλογικού παρελθόντος. Στην ελληνική περίπτωση, εξάλλου, η ερμηνεία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου επικαθορίστηκε από την ερμηνεία του Εμφυλίου από νικητές και ηττημένους αντίστοιχα. Και στις δύο εκδοχές πάντως, για διαφορετικούς λόγους, το Ολοκαύτωμα δεν εντάχθηκε οργανικά στο σχετικό αφήγημα.

Η ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗ, σχετικά με τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος κατευθύνεται αφενός στον ορισμό του ως αυτοτελούς διδακτικής ενότητας και αφετέρου τη συγκριτική μέθοδο. Και στις δύο περιπτώσεις, οι ισορροπίες είναι εξαιρετικά λεπτές. Η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος ως αυτοτελούς ενότητας -υιοθετείται μάλιστα και ο διακριτός όρος «Holocaust education»- έχει ως σκοπό να υπογραμμίσει τη μοναδικότητα του γεγονότος. Η συγκριτική μέθοδος προσφέρει τη δυνατότητα για την καλύτερη κατανόηση του γεγονότος μέσω της σύγκρισης. Εν τούτοις, η συγκριτική μέθοδος χρησιμοποιείται και προς την αντίθετη κατεύθυνση, προς τη σχετικοποίηση του γεγονότος ώστε εν τέλει να αμφισβητηθεί η μοναδικότητά του -κάτι που μπορεί να οδηγήσει στον αναθεωρητισμό.

ΕΛΛΟΧΕΥΕΙ ΕΞ ΑΛΛΟΥ Ο ΚΙΝΔΥΝΟΣ, η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος να επικεντρωθεί αποκλειστικά στις ιστορίες των θυμάτων και να πάρει εν τέλει τη μορφή μαρτυρολογίου, αποκλείοντας άλλες όψεις του ίδιου γεγονότος που αφορούν στην υπόλοιπη κοινωνία, της οποίας τα θύματα αποτελούσαν μέρος. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τουλάχιστον δύο τέτοιες όψεις: τις πράξεις αλληλεγγύης και διάσωσης από μη εβραίους μέλη της κοινωνίας αλλά και τη συνενοχή και την ενδεχόμενη συνυπαιτιότητα στο συντελούμενο έγκλημα. Η στάση του όποιου πληθυσμού απέναντι στους εβραίους γείτονές του εντάσσεται στην ίδια διδακτική ενότητα και, αναμφίβολα, ανήκει στην αφήγηση της εθνικής ιστορίας.

ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ του Ολοκαυτώματος εναρμονίζονται με τους στόχους της διδασκαλίας της ιστορίας, της πολιτικής αγωγής και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Γενικεύοντας, θα εντοπίσαμε ως πρώτο στόχο την κατανόηση των άλλων, δηλαδή εν τέλει του εαυτού μας και του δυτικού πολιτισμού στον οποίο ανήκουμε. Σύμφωνα με τον δεύτερο στόχο, η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος αποτελεί τμήμα της ευρύτερης παιδείας μας γιατί επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τον κόσμο, τις αξίες που μεταδίδουμε στις επόμενες γενιές αλλά και από τις οποίες εμπνέονται οι δικές μας πράξεις.

[Η κυρία **Χριστίνα Κουλούρη** είναι καθηγήτρια Νεότερης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. - Το άρθρο της δημοσιεύτηκε στο «Βήμα» 29.7.2007].

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens , Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@ath.forthnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 211, vol. 30

September - October 2007

✓ Initiated by the Jewish Museum of Greece, a special **seminar for educators** was held in Athens on 19-20 October 2007. The subject of the seminar was “**Approaching the Holocaust in Greek schools**”.

In relation to this subject, Professor Christina Koulouris wrote an article in which she mentions the following: “The historic approach of the Holocaust was, from the very beginning, an extremely controversial issue, which has led to the courts deniers and opponents, it has caused parliamentary decisions and it clearly exceeds purely unequivocal and educational issues. In the case of research and teaching of the Holocaust, historical analysis cannot pretend to be flawless in moral and political choices, while it is even harder to adopt a “politically correct” narration. Neutrality is unthinkable when it comes to the Holocaust».

✓ On the occasion of the anniversary of 28 October 1940, when Fascist Italy declared war against Greece, we publish two articles on the general **participation of Jews in the wars** in which Greece was involved. The articles refer to the wars of 1914-1918 and 1940-1941.

✓ Mr. Panayiotis Vazakas gives us data on the **Ebensee labor camp** in Austria and a list of Greek inmates (Jews and Christians), provided to him by the Archive of the camp which functions as a Museum. Mr. Vazakas' father was an inmate in this camp.

✓ The pioneer social leader of the Labor Movement in Greece, **Abraham Benaroya** (1887 -1973) from Thessaloniki, met with the well-known Greek writer, Nikos Kazantzakis, in 1945, who praised Benaroya. Dimitris Doukaris described this meeting.

✓ At the presentation of the book “**Approaching the Holocaust in Greek schools**”, the director of the Jewish Museum of Greece, Mrs Zanet Battinou, said among others: “Today there are people who deny the Holocaust. Others do not deny the historic reality but avoid to face the crime. The great lesson of the Holocaust is that all people should not be passive spectators of the events around us, but well informed and sensitized citizens of the world, always alert, guardians and defenders of human ideals, many of which were born in our country. The promotion of democracy is a matter of education. The meaning of justice and respect of human rights can be promoted by educating our children so

that they become responsible citizens, develop an independent critical thinking, and not be easily influenced by any attempt of being directed”.

✓ On the column “Once... the Jews of Greece” we publish articles from the old Jewish presence in the regions of **Eubea** and **Serres (Macedonia)**.

✓ We publish in detail all **editions of the Central Board of Jewish Communities in Greece** of the last decade, which have in view the registration of the Jewish presence in Greece, published under the supervision of the Public Relations Office of the Central Board of Jewish Communities in Greece. These publications are presented as a whole.

✓ In his study, Sabetai Matsas presents **Jewish folk songs sung by Jews of Ioannina (Epirus)**. In this region where they had settled since the Medieval area, Jews spoke a local dialect, called the Romaniote (a mixture of Greek with a local dialect, with roots to Turkish words and Hellenized Hebrew words). These songs, which belong to the local popular tradition were first published by Iosif Matsas in 1953 and were titled “Jewish Songs from Yiannena”.

Translated from Greek by *Rebecca Camhi*

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΪΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@ath.forthnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Κωδικός εντύπου: 3502

Τα ευυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Μιχάλης Κύρκος, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται Δωρεάν

Από Πιστωτικό

Gold Eurobank MasterCard

Μία ανεκτίμητη συλλογή ολοκληρώνεται!

Τρεις κάρτες MasterCard, μία επιλογή: Eurobank

 210-95 55 555

